

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

SEPTEMBER 1984 NUMMER 9

Indhold

Ejderkanalen 1784-1984	253
Peter Petersen: Ejderen – statsgrænse i 1053 år	257
Peter Kr. Iversen: Træhesten i Sønderjylland	263
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig. I Rendsborg 1807-08	267
Ingeborg Poulsen: En arrestation i august 1914	270
To soldaterbreve fra 1849 og 1917	
Senius Tiedemann: Soldaterbrev fra Fredericia	272
Hans Lind: Armeringskompagni på vestfronten flytter	273
F. S. Grove-Stephensen: Utakseret priseøl	275
Kursus i slægtshistorie	278
Lars N. Henningsen: Erland Møller	279
Bog anmeldelser	280
Grænselandsdagbog	282

Historisk Samfund for Sønderjylland

Sønderjysk Månedsskrift

fyldte 1. juli 1984 60 år. Som jubilæumsgave tilbyder vi et »Jubilæumsabonnement«. Brug vort tilbud som en god gave til venner og bekendte, der fortjener en lille opmærksomhed. For kun 30 kr. vil man få tilsendt dette års sidste 5 numre, i alt ca. 200 sider med afvekslende stof. Et årsabonnement koster 95 kr. Jubilæumsabonnementet kan bestilles hos ekspeditionen, tlf. (04) 62 46 83.

Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland

Et nyt oplag udkommer snart. Bogen er på 127 sider. De mange billeder sammen med det ledsagende teksthæfte giver en indføring i læsning af gotisk håndskrift. Pris for bogen: 60 kr. Teksthæftet: 15 kr. Kan bestilles hos ekspeditionen, tlf. (04) 62 46 83.

Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld

Bogen om Herrnhuter-Samfundet blev meget hurtigt udsolgt. Den bliver nu genoptrykt (oplag 300); de to bind – 800 sider – er illustreret med mere end 200 billeder. Pris 260 kr. for bind I og II incl. moms + forsendelse. Kan bestilles hos ekspeditionen, tlf. (04) 62 46 83.

Peter Grau Møller: Udskiftningen i Sønderjylland og dens sociale og økonomiske følger

Udkommer om kort tid. Bogen er et vigtigt bidrag til lokal- og landbohistorien. Offset-tryk. 150 sider. III. Pris for medlemmer og abonnenter 45 kr. (+ forsendelse). Boghandlerpris 75 kr. Kan bestilles hos ekspeditionen, tlf. (04) 62 46 83.

Haderslev Museum

Dalgade 7. Tlf. 04-52 75 66

Åbningstider: Tirsdag-fredag kl. 10-17.

Lørdag og søndag kl. 12-17.

UDSTILLINGER

Indtil 30/9: »Leddet er af lave«. Sønderjysk forsvar gennem 2000 år.

7/10-27/10: Tjekkisk maleri og skulptur samt Adolf Borns grafiske værker. Arr.: Haderslev Kunstforening.

3/11-2/12: Ib Geertzen udstiller. Arr.: Haderslev Kunstforening.

10/12-27/1: »Indisk Legetøj« ved etnografen Anne Grethe Ottowar.

MUSEET ARBEJDER

Onsdag den 31/10 kl. 19.30: »Hvad mulden gemmer«. – Om det arkæologiske arbejde fra spadestik til bogstav. – Museumsinspektør Steen Andersen.

Onsdag den 7/11 kl. 19.30: »Bevar mig vel«. – Med eksempler og rundvisning fortælles der om museets arbejde med konservering og bevaring. – Konservator Lizzi Thamdrup.

FOREDRAG

Onsdag den 26/9 kl. 19.30: Museumsinspektør Steen Andersen, Haderslev: Sønderjyllands forsvar i oldtid og middelalder.

Onsdag den 24/10 kl. 19.30: Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg: Sønderjyllands forsvar omkr. 1500-1815.

Onsdag den 28/11 kl. 19.30: Museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg: Sønderjyllands forsvar 1815-1920.

Onsdag den 3/10 kl. 19.30: Dr. Mogens Ørsnes, København: Våbenofferfund fra jernalderen og udgravningen i Ejsbøl Mose.

Haderslev Arkiv- og Museumsforening

Sensommerudflugt til Sydslesvig (Ejderkanalen, Ekernefærde, Borby, Arnæs og Munkbrarup kirke), lørdag 15.9.1984 kl. 8 - ca. 18. 110,- kr. Nærmere oplysninger hos Haderslev Museum, tlf. (04) 52 75 66.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig

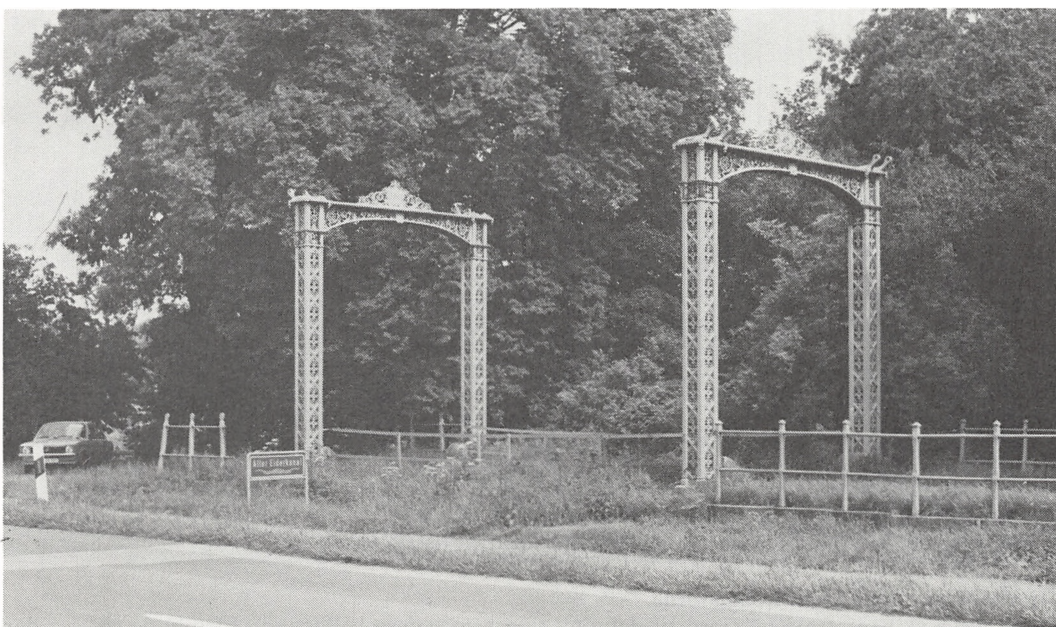
Lørdag 22.9.1984 eftermiddagsudflugt til Lyksborg. Oplysninger hos fr. Ilse Hansen, Parkvej 16, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 70 79.

Ejderkanalen 1784-1984

I anledning af Ejderkanalens 200-årsdag bringer vi en række ældre og nye billeder af den gamle vandvej.

Kanalen ved Knoop-slusen. Kobberstik ca. 1800.

Vindebroen ved Kluvensick

For landtrafikken var der broforbindelse over kanalen ved de fleste sluser samt ved Levenså og Landwehr. Hertil kom flere færgesteder og senere også jernbanebroerne. Broen ved Kluvensick er opført 1856 og bærer på de svære støbejernoverligger Frederik VII's monogram. På dette sted mødes kanalen og en sluse med en strækning af Ejderens oprindelige løb. (Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Parti fra Bovenå, den mest oprindelige strækning langs resterne af Ejderkanalen.
(Foto: Th. Peters).

Slusekammer ved Rendsborg. Billedet er taget på det sted, hvor Ejderkanalen blev ledt ind i Ejderen. (Foto: Th. Peters).

Slusekammeret ved Klein Königsförde

Til at hæve skibene fra Kiel fjord til den omkring 8 m højere beliggende Flemhude sø, var der anlagt sluser ved Holtenå, Knoop og Rathmannsdorf. Sluserne ved Klein Königsförde, Kluvensick og Rendsborg tjente til atter at bringe dem ned til Ejderen ved Rendsborg.

Slusevæggene var opført af røde teglsten og med hjørner af granitblokke. Sluseportene var af egetømmer.

Slusevæggene danner nu et solidt grundlag for den herboende landmands staldbygning.
(Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Pakhuset i Rendsborg

De store pakhuse i Tønning, Holtenå og Rendsborg opførtes 1783-84 af »Kongelige danske, norske, slesvigske og holstenske Handels- og Kanalkompagni«. Her kunne kompagniet for egen regning tage varer fra Østersø- og Nordsølandene til videresalg på lager. De 3-etager høje magasiner kunne rumme 15.000 tdr. korn, og konstruktionen betegnes som »- et mesterværk udi tømrerkunsten«.

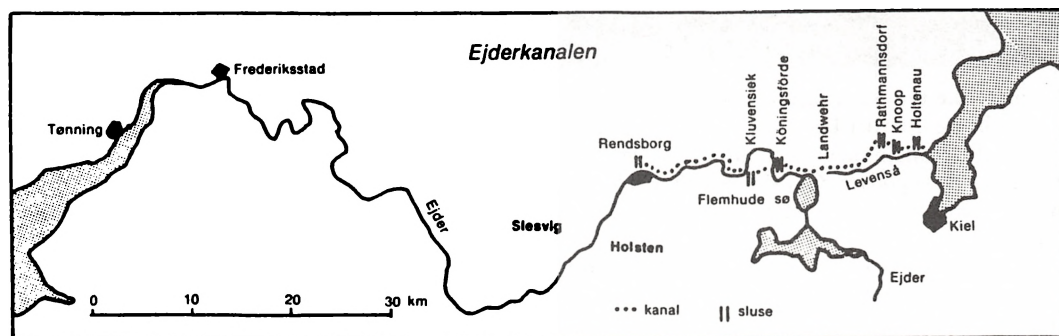
Pakhuset i Rendsborg er for få år siden erhvervet af en privatmand, der har bekostet en omfattende restaurering af bygningen, der nu tjener som skandinavisk møbelhus.
(Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Pakhuset i Tønning

Skibe fra Nordsøen skulle klareres i Tønning, hvor der var toldsted. Ejderens fyr- og vagervæsen sorterede også under toldinspektøren. Indsejlingen til Ejderen var et vanskeligt farvand, og der blev jævnligt foretaget forbedringer til fremme af sejldsen og dens sikkerhed. 1814 udlagdes det første fyrskib ved indsejlingen. 1847 afløstes trækhestene af en damper, hvorved gennemsejlingen kunne nedsættes til 15 timer. 1868 blev der yderligere udlagt et fyrskib og begge skibe fik lodsbehandling. Fra 1877 stod fyrskibene i brevdueforbindelse med Tønning.

En del af pakhuset benyttes nu af fyr- og vagervæsenet og en anden del er indrettet som by- og søfartsmuseum.

(Se foto side 261).

Obeliskens ved Holtenå

Ved indvielsen af Ejderkanalen i efteråret 1784, afslørede to sandstens-obelisker ved indsejlingen til kanalen ved Holtenå. Begge bar den latinske indskrift

PATRIAE ET POPULO
(for fædrelandet og folket)

Obeliskerne var ikke alene et minde om det imponerende bygningsværk kanalen var, men tjente også som sømærke. Tidens tand har forlængst fortæret søjlerne, men ikke langt fra pakhuset i Holtenå er rejst en tro kopi af mindesmærket. (Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Pakhuset i Holtenå

Holtenå var foruden toldsted også en betydelig omladeplads. Større dybtgående skibe fra Østersøen med varer til f.eks. Rendsborg, blev losset og oplagret i pakhuset i Holtenå. Herfra videreførtes godset i småfartøjer til bestemmelsesstedet langs Ejderens løb. Kanalen passeredes i sin tid af omkr. 4.500 skibe årligt.

Efter nogle mislykkede hotelplaner er pakhuset nu i færd med at blive indrettet til ejerlejligheder.

(Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Kanalstykke ved Rosenkrantz

Et smukt og uberørt kanalstykke findes kun 200 skridt syd for herresædet Rosenkrantz (tidligere Schinkel). Kanal anlægget medførte betydelige ulemper for herregårdens drift, idet det blev ført tværs igennem godset. Ganske vist blev de sumpede enge mere værdifulde, men Ejderfiskeriet, der hidtil havde været en vigtig indtægtskilde, ophørte næsten totalt, og skoven blev fuldstændig ødelagt.

Dertil kom, at de talrige kanalarbejdere voldte megen uro, og end ikke udkommanderet militær var i stand til at skaffe orden. Ofte boede der op til fyrrer mennesker på de enkelte gårde, mens arbejdet stod på.

(Foto: H. P. Hansen, Sønderborg).

Dette idylliske billede af »Eideren ved Syderstapel« skyldes landskabsmaleren Thorald Brendstrup (1812-83). Det var et af flere bidrag fra hans hånd til det store, fine billedværk »Danmark«, som Em. Bærentzen & Co. Lith. Inst. udgav i 1856.

På billedet ser man fra Ditmarsken mod nord, og i baggrunden skimtes kirken med det runde tårn i Sønder Stapel.

Ejderen – statsgrænse i 1053 år

AF PETER PETERSEN

Fhv. overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl, skriver om sit syn på Ejderens national-historiske betydning.

Vel så langt tilbage, som Danmarks historie går, har landets grænseskel mod syd været Ejderen.

Første gang, vi hører om Ejderen som Danmarks grænse, er, da den gamle, blinde kong Vermunds søn, Uffe, kæmper mod sakserprinsen og den stærkeste kæmpe i Saksland for ved en sejrrik kamp at tilbagevise saksernes krav om at få herredømmet i Danmark. Uffe vinder, og Ejderen bliver fastslået som grænse mellem Danmark og Saksland, og på øen i Ejderen,

hvor kampen stod, rejstes en borg, så grænsen kunne forsvares, hvis sakserne trods aftalen ville prøve på nye angreb mod Danmark.

Både Saxo og Svend Aggesøn fortæller i sagnet om Uffe hin Spage om kampen på Ejderøen. Det historisk korrekte støttes yderligere ved, at det oldengelske digt Widsith omtaler Uffes kamp, han kaldes dér Offa. Digtet er sandsynligvis fra det 5. årh. I det engelske digt er Uffe angler, men modstanderne er sakserne. I begge sagn fastlægges grænsen ved Ejderen, og da Danmarks rige dukker op i historiens lys, er Sønderjylland, som andre danske egne, en del af den danske helhed, og dermed er

Ejderen også Nordens grænseskel mod syd. Ejderen er grænse mellem romerret og nordisk ret. Herreds- og sysselinddelingen danner også skel – den er dansk og går kun til Ejderen.

Anden gang, historien fortæller om, at grænsen fastslås ved Ejderen, er ved aftalen mellem den frankiske kejser Karl den Store og den danske kong Hemming i 811. Forholdet til de slaviske abodritter blev samtidig reguleret, idet der blev fastlagt en grænse fra bunden af Kiel Fjord sydpå over Segeberg til Oldesloe. Denne grænse, Limes Saxonæ, adskiller slaverne fra sakserne. Stednavne viser denne grænse endnu i vor tid. Tredje gang, vi hører om, at grænsen fastlægges ved Ejderen, er i 1025, da den tyske kejser Konrad den 2. overfor den danske kong Knud den Store giver afkald på »det tyske markgrevskab« i det øde landområde mellem Ejderen og Slien, og grænsen ved Ejderen på ny anerkendes.

Vi ved altså, at Ejderen var Danmarks grænse før historisk tid. Vi ved ikke, hvor tidligt, men vi ved historisk sikkert, at fra 811 og til 1864 var Danmarks statsgrænse mod syd Ejderen.

Det er vist et enestående tilfælde i Europas historie, at en statsgrænse har kunnet holde i 1053 år. Det må være værd at se, hvor denne sjældne grænseflod løber.

Enhver vil vel sige: »Det ved vi da!« Men i næsten alle atlas – folkeskolens, gymnasiets og historiske atlas – er Ejderen tegnet fuldstændig misvisende eller så mangelfuldt, at flodens rette løb ikke opfattes. Ofte vises dens udspring vest for Kiel Fjord, eller den vises løbende fra den nordvestlige del af Kiel Fjord – altså fra Østersøen, tværs over landet – og udmundende i Ve-

sterhavet – og dette er fysisk umuligt. Selv historikere og sprogforskere benytter ofte til deres publikationer førnævnte mangelfulde eller misvisende kortmateriale.

Når Ejderen vises som løbende øst-vest tværs over landet, er det vel, fordi der på denne strækning faktisk er en vandvej – men det er jo en gravet kanal fra Kiel Fjord til Rendsborg – og Ejderens øvre løb er helt anderledes.

Ejderen udspringer ca. 12 km nordøst for Neumünster, hvorfra den, målt i luftlinje, løber ca. 25 km i retning mod Kiel, for ca. 3 km sydvest for bunden af Kiel Fjord at dreje vestpå og løbe til Westen Sø, hvorfra den fortsætter mod nord til Flemhude Sø, hvis nordlige del berøres af Nord-Østersø-Kanalen. Ejderens videre forløb til Rendsborg er for en stor del i denne kanal.

Gennem mange hundrede år var Ejderen og Levenså grænsen mellem Danmark og Holsten. Levenså er et lille vandløb, som udspringer ca. 5 kilometer øst for Flemhude sø. og den udmunder ved Holtenå i Kiel Fjord.

Med Ejderkanalens og senere Nord-Østersø-Kanalens anlæggelse ændredes synet på Ejderen som grænseflod, fordi dens løb, især øst for Rendsborg, blev ændret til det ukendelige.

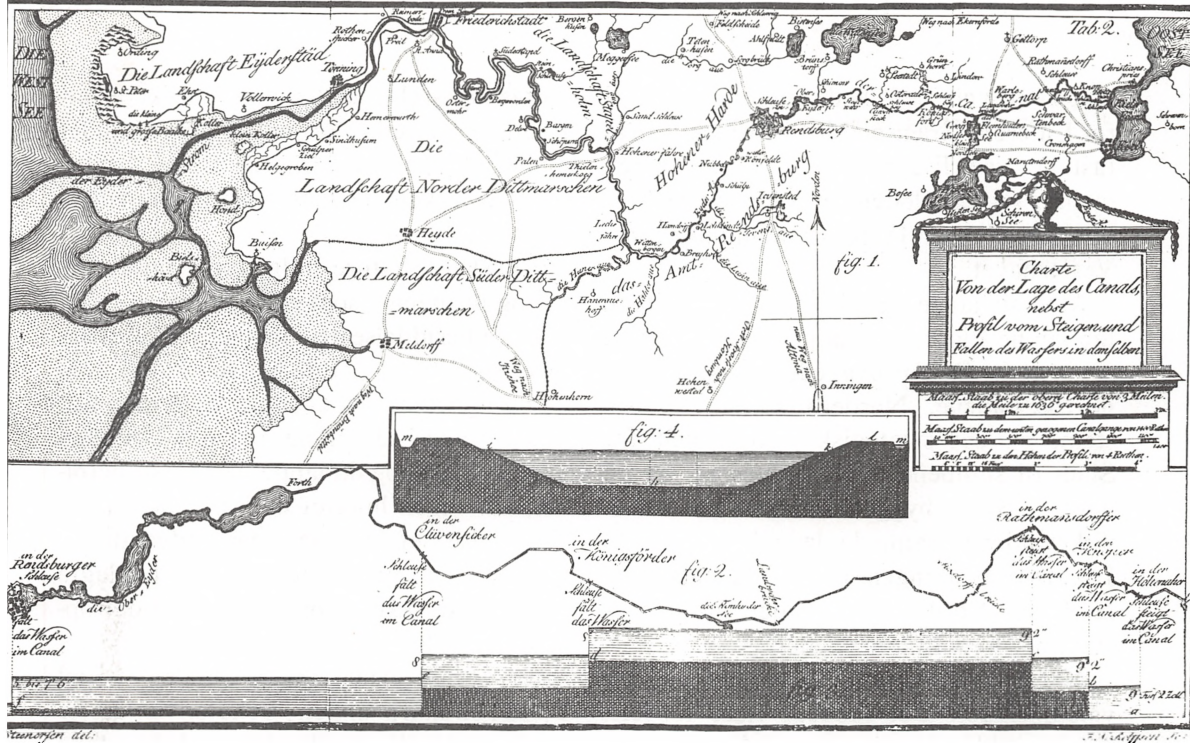
I 1887-95 gravedes Nord-Østersø-Kanalen fra Elben til Rendsborg, og derfra fortsatte den stort set gennem den gamle danske Ejderkanal til Kiel Fjord.

Ejderkanal-kommissionen blev dannet i København i 1774, og samme år begyndte forberedelserne til kanalbyggeriet. Ejderen kanaliseredes stort set fra Rendsborg til Flemhude Sø, hvorfra kanalen gravedes gennem Levenså til Kiel Fjord. I 1784 sejlede de første skibe gennem Ejderkanalen, der var Europas første kanal for havgående skibe.

Med Ejderkanalen, og senere med Nord-Østersø-Kanalen, blev Ejderens udspring og løb helt til Flemhude Sø næsten

Sluserne blev større:

	1784	1895	1914
Længde	35 m	150 m	330 m
Bredde	7,8 m	25 m	45 m
Vanddybde	3,5 m	9 m	14 m

Gammelt kort over Ejderkanalen fra Holtenå til Rendsborg, hvor kanalen forbindes med Ejderfloden. På fig. 2 er sluserne i kanalen indtegnet, på fig. 3 ses de tilsvarende vandstandshøjder, og endelig fremgår kanalprofilen af fig. 4. (Efter Georg Bruyn. 1784).

glemt. Det gamle skel, som Levenså havde dannet mellem Danmark og Holsten blev trukket endnu skarpere op. Dog, det betød intet – grænsen mellem Danmark og Holsten havde jo stort set altid gået, hvor kanalen blev gravet ved Levenså.

Men meget tyder på, at Levenså ikke er den oprindelige grænse mellem danskerne og folkeslagene mod syd – mellem Danmark og Holsten.

I sagnene om Uffe, i aftalerne med tyskerne, som kong Hemming og Knud den Store indgår og langt op i historien nævnes der ikke ét ord om Levenså, for den var ganske givet ikke grænse. Det var kun Ejderen – og det vil sige Ejderen fra det sted, hvor den 3 km sydvest for bunden af Kiel Fjord drejer mod vest, og til dens udløb i Vesterhavet.

Jeg vil prøve at belyse dette ved at gå tilbage i historien.

I Saxos ypperlige geografiske skildringer af Nordens lande siges i beskrivelsen af

Danmark, at Jylland »strækker sig helt ned til Tysklands grænser. Fra dette skilles det ved Ejderfloden«. Altså ikke ét ord om Levenså.

Efter anglernes og saksernes udvandring til England 3-600 år e.Kr. opstod der tomrum, efter anglerne nord for Ejderen og efter sakserne syd for Ejderen. Saksernes udvandring skabte også tomrum i landområdet fra bunden af Kiel Fjord syd og østpå. Sidstnævnte tomrum udfyldtes hurtigt af vendiske stammer. Vendiske stednavne i området viser tydeligt denne bosættelse.

Ved bunden af Kiel Fjord mødtes de tilbageblevne angler med jyder og daner og blev ét folk, danskerne, og grænsen mod syd – mod både sakser og vender – blev Ejderen.

Venderne respekterede fuldtud Ejderen som grænse. Der findes ikke ét vendisk stednavn på vestsiden af Kiel Fjord og nord for Ejderen.

I flere hundrede år bosatte sakserne sig

ikke i det tyndt befolkede landområde nord for Ejderen. Grænsen blev gentagne gange fastlagt ved Ejderen – og med Ejderen mentes sikkert floden fra 3 km sydvest for bunden af Kiel Fjord til udmundingen i Vesterhavet.

Med sit lange og meget stærkt bugtede løb kunne Ejderen umuligt forsvares i hele sin længde. Derfor byggede danskerne Danevirkevoldene, Nordens største voldsystem, på det strategisk rigtige sted fra Slien til sumpene ved Hollingsted, og på halvøen Svans byggedes Østvolden. Danevirkevoldenes samlede længde er ca. 33 km, og til bygningen, især af de ældste dele, f.eks. Nordvolden, er der brugt træstammer i enorme mængder.

Naturligvis tog man tømmeret syd for voldanlægget. Det indebar flere fordele: Terrænet blev overskueligt, så fjenden kunne ses og bekæmpes. Man fik en udmærket kampplads foran voldene, velegnet til forkampene, som skulle sinke fjenden, indtil hovedhæren fra det øvrige Jylland og øerne nåede frem, så voldsystemet kunne besættes af den samlede danske hær.

Store arealer syd for voldene blev også lagt øde, fordi man hentede jord til bygning af voldene og græstørv til at beklæde volde og grave med.

Skovens forsvinden og fjernelsen af muldjorden syd for voldene bevirkede, at jorden sprang i lyng. Den blev derfor ikke stærkt eftertragtet af de få angler, som var tilbage efter anglernes udvandring, eller af de tilflyttede danskere. Dog viser nogle stednavne, især på strøget langs Hærvejen og også i Jernved, at danskerne langt tilbage i tiden har været bosat helt til Ejderen.

Men saksernes mange angreb på Danevirke bevirkede, at en del danskere syd for Danevirke flygtede og bosatte sig nord for de beskyttende volde.

Lyngheden syd for Danevirkevoldene og de store urskove i Jernved, eller Dänischwold, blev i flere hundrede år efter Dane-

virkes opførelse heller ikke stærkt eftertragtede af saksiske nybyggere. Landet mellem Sli – Danevirke og Ejder forblev tyndt befolket, blev stort set ingenmandsland.

Danskernes store militærstrategiske evner og formåen – som voldbygningen viser, de var i besiddelse af – har meget naturligt givet sig udslag i, at de har set de glimrende muligheder, terrænet gav dem mod øst, ved at følge Ejderen næsten ud til bunden af Kiel Fjord, og da landet var tyndt befolket, har ingen hindret dem i at tage det i besiddelse efter anglernes udvandring. Ganske vist var Ejderen, den fastlagte grænseflod, ikke så bred dér, men det opvejedes af de mange småsøer den gennemløber, efter at den 3 km fra bunden af Kiel Fjord i en skarp vinkel, i Schulen Sø, drejer mod vest til Westen Sø for nordpå at løbe gennem Flemhude Sø.

Fra Schulen Sø er der kun 3 km ud til bunden af Kiel Fjord. Det er det eneste sted, hvor grænsen ikke direkte var beskyttet af et vandløb. På denne korte strækning er der yderligere flere småsøer, så terrænet har været relativt let at forsvare. – Og aftalerne lød jo: Ejderen er grænse mellem daner og sakser. Altså forsvarede man landet ved Ejderen og ikke, som senere antaget, ved Levenså.

Muligvis har der været et forsvarsværk fra Schulen Sø gennem de andre småsøer til bunden af Kiel Fjord. Muligvis kunne et eventuelt forsvarsværk – spor af jordvold eller pæleværk – findes, hvis man var opmærksom ved terrænundersøgelser, byggearbejder og lignende.

Et blik på kortet viser, at det ville være mere end tåbeligt at lade fjenden komme halvvejs op langs den lange, naturlige spærring, som Kiel Fjord var. Ekstra tåbeligt, når den tredje part, venderne, respekterede grænsen ved bunden af Kiel Fjord.

Stednavnene viser, at fra Schulen Sø og sydpå danner Ejderen stort set også skel

Foruden det gamle pakhuis i Tønning – billedet er taget ved højvande – ligger der et pakhuis i Holtenå og et i Rendsborg.

Pakhuset i Tønning, der blev opført på samme tid som Ejderkanalen blev gravet, er nu ved at blive indrettet til museum, medens pakhuset i Holtenå ombygges til ejerlejligheder, og Rendsborgpakhuset bliver udnyttet til et møbelhus. (Foto: Th. Peters).

mellem de fra øst fremtrængende vender og de fra vest tilstrømmende saksere. Det er, som om der ved bunden af Kiel Fjord er en grænseftale mellem de tre folk: danskerne, saksere og vender.

Det er først, da Knud Lavard i 1115 bliver jarl i Slesvig, at Sønderjylland får en uheldig særstilling i det danske rige. Endnu værre er det, at Knud Lavard med erobring af abodritternes land – og deres valg af ham til deres knes, konge – »udvisker« Ejderen som grænse.

Efter mordet på Knud Lavard, 7. januar 1131, kan danskerne ikke rigtig fastholde det vundne på grund af borgerkrige.

Valdemar den Stores og Absalons enestående indsats i vendernes land bliver ikke fulgt op med kolonisering af det erobrede – danskerne er vel så få efter de mange års kampe, at de folkemæssigt ikke magter bosættelse syd for Østersøen.

Det bliver Henrik Løve og den nye tysk-holstenske ridderstand, der overtager vendernes område. Holstenerne erobrer landet øst for Kiel-Oldesloe. De skaber sig dér store godsområder og bliver uhyre rige, fordi de skaffer sig billig arbejdskraft ved at gøre venderne til livegne.

Danskerne laver dog et fremstød. Under grænsestridigheder erobrer hertug Valdemar (Sejr) i 1203 hele Holsten, Stormarn, Wagrien og Ratzeburg. Danmarks grænse bliver Elben. Men efter Valdemar Sejrs tilfangetagelse på Lyø 1223, og hans nederlag ved Bornhoved 1227, brydes danskerens magt i disse områder – selv Ejderen

trænger de tyske nybyggere over, anført af holstenske stormænd, der vil gentage eventyret fra besættelsen af vendernes lande, og det lykkes – holstenerne får mere og mere magt nord for Ejderen, og de indfører også dér livegenskabet på deres godser. Livegenskabet ophævedes først endeligt i 1805 af Frederik den 6. af Danmark.

Nord for den østlige del af Ejderen var landet kun sparsomt beboet. Der var således ingen by ved bunden af Kiel Fjord. Dokumenter fra 1233 fra klosteret i Preetz nævner ikke, at byen Kiel bestod. Derimod nævnes en landsby ved navn Vppant, senere benævnt Uppande.

Benævnelsen Kiel dukker op allerede 1222, to år senere skriver man Kyel. Begge gange står de to navne uden henvisning til bebyggelse. En forklaring går ud på, at Kiel betyder langsomt flydende vand. Mere rimeligt betyder Kiel en kileformet fjord – i den betydning kendes navnet fra Skandinavien til Flandern.

Landsbyerne Brunswik og Wyck, i dag Wik, 6 km nord for Kiel må i følge navnene være grundlagt af danskerne før Valdemar Sejrs nederlag, og de må være ældre end søstaden Kiel.

I Valdemar Sejrs jordebog fra 1231 nævnes »landet mellem Sli og Ejder«. Levenså omtales ikke.

Da det danske Østersøimperium bryder sammen efter Valdemar Sejrs nederlag ved Bornhøved 1227, begynder tyskerne deres kolonisation ved Østersøen. Det er rimeligvis grev Adolf den 4. af Schaumburg, der bevidst, på gammelt dansk område med dansk befolkning, grundlægger byen Kiel, sandsynligvis på landsbyen Kiels grund. I 1242 nævnes byen for første gang. Den får da lybsk ret, men den nævnes ikke ved navn – bebyggelsen nævnes kun som grevens holstenske by, hvilket tyder på, at den planlagte bebyggelse ikke er fuldført. Først i 1259 benævnes bebyggelsen Kiel. Næsten al grundlæggelse af byer i Øst-Holsten kan føres tilbage til greverne af Schaumburg – alle disse byer får lybsk ret.

Med Kiel som fast besiddelse for greverne af Schaumburg kunne den velorganiserede holstenske kolonisation for alvor trænge over Ejderen ind i Jernved og fra Rendsborg op mod Dannevirke og ind på halvøen Svans. Ejderen fra Schulen Sø til Flemhude Sø mister sin betydning som grænse mellem Holsten og Danmark. I stedet bliver det Levenså.

Hvornår denne grænseændring er sket, er svært at vise. Muligvis er den sket i flere »ryk«.

Der har været lejligheder nok til at »udviske« den gamle, oprindelige grænse. Blot et par muligheder: I 1260 pantsatte kong Abels enke Mechtild alt sit gods mellem Slien og Ejderen, nemlig Svansø, Frethslet, Stapelholm, Jernwith Skov og byen Rendsborg til sine brødre, de holstenske grever.

J.P. Trap nævner i »Hertugdømmet Slesvig« i en fodnote s. 601: »I tidsrummet fra omtrent 1300-1490 synes det forhenværende land imellem Sli og Ejder at have stået i en meget løs forbindelse indbyrdes.«

»Det forhenværende land« – menes dermed mon ikke det oprindeligt danske land? Og der skrives Ejder – ikke Levenså.

Side 600 nævner Trap: »Domkapitlet i Slesvig ejede fra omtrent 1300-1490 fog-

deriet Kosel med landsbyerne Kosel og Vesby samt den forhenværende landsby Kiel.«

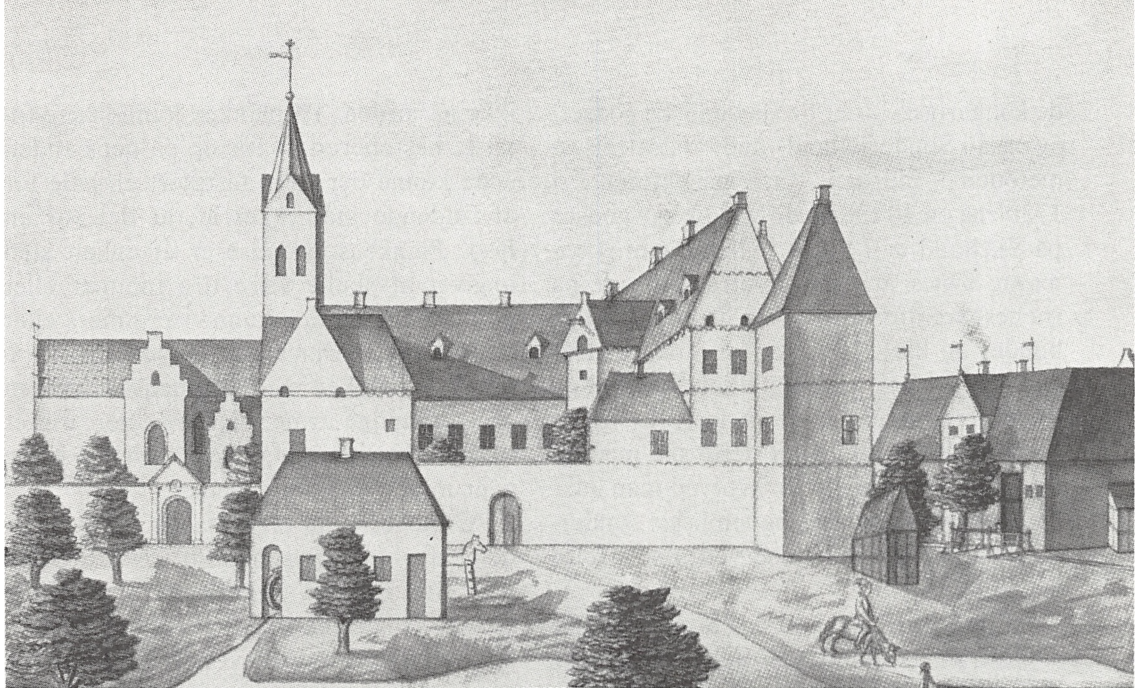
Ved fredsslutningen i Horsens 9. august 1313 lykkedes det hertugerne af Abels slægt at opnå besiddelsen af det kronen tilhørende gods, som lå inden for Sønderjyllands grænser, bl.a. »Gyæltling« (hele det østlige hjørne af Angel), »Jarnwith« (fra 1325 benævnt Dänischwold) og Kamp, hvilke tvende sidste tilligemed jordebogens »Fræslet« (den frie, skovløse slette) med »Akernæbugh« og »Svansø« sandsynligvis omfattede det hele land mellem Slien, Ejderen og Trene.

At grænsen er flyttet til Levenså, synes uden for al tvivl. Da greven af Schaumburg sætter sig fast i Kiel, er det klart, at han savner plads til sin ekspansion, og derfor udvider han sin magt, mod vest til Westen Sø og Flemhude Sø, mod nord til Levenså. Fra denne faste »bastion« trænger holstenerne for alvor op i det tyndt befolkede Jernved og op mod Slien. Ejderens østlige del er efter planen »udvisket« som grænse – grænsen markeres nu af Levenså.

På nye kort, såvel geografiske som historiske, over Sydslesvig og Holsten bør Ejderen indtegnes og have korrekt signatur på hele sit løb, så der ikke skabes grundlag for historiske misforståelser.

Kilder:

- Deutsche Generalkarte 1:200.000.
- Topographischer Atlas, Schleswig-Holstein und Hamburg.
- Hector Boeck: Sydslesvig 1:200.000.
- C. Danckwerth: Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein.
- G. Kaufmann: Das alte Kiel.
- J. P. Trap: Hertugdømmet Slesvig.
- C. F. Allen: Det danske sprogs historie i Sønderjylland.
- Troels Fink: Rids af Sønderjyllands historie.
- Anders Bjerrum: »Vort sprogs gamle sydgrænse«. Sønderjyske Årbøger 1944.

Herregården Dronninglund i Vendsyssel omtrent 1750. Bag det lille hus i forgrunden ses hoved og forkrop af træhesten. Dette synes at være det eneste billede af en træhest ved en herregård. (Efter Frederik V.s Atlas i Det kongelige Bibliotek).

Træhesten i Sønderjylland

AF PETER KR. IVERSEN

Træhesten gik af brug i slutningen af 1700-tallet, og fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, skriver lidt om anvendelsen af dette torturinstrument. Man kunne måske sidestille fire timer på træhesten med to måneders fæstningsarrest og en bøde på 20 rigsdaler. Billederne til artiklen er lånt hos Gunnar Olsen: »Træhesten, hundehullet og den spanske kappe«.

Straf i ældre tid forekommer os barbarisk – selv forseelser, som i vore øjne er små, småtyverier f.eks. blev straffet med hudstrygning og i gentagne tilfælde endda med brændemærkning og hængning. Derfor var galge, kagmand, spansk kappe og træhest også vigtigt tilbehør ved tingstederne. Imidlertid er disse straffeinstrumenter dog

næppe blevet anvendt så hyppigt, som den ældre landbrugshistoriske litteratur lader formode, men på den anden side er afstraffelse med dem sikkert i en del tilfælde sket arbitrært uden at efterlade sig spor i skriftlige kilder.

Af de nævnte strafferemedier står træhesten, som i Sønderjylland i øvrigt ofte kaldes æsel, nok som det mest afskrækkende monstrum og vel navnlig på grund af den menneskelige fornedrelse, som var forbundet med straffemetoden. Som regel fandt afstraffelsen sted før og/eller efter kirketiden, så at så mange som muligt kunne se delinkventen i den ubehagelige og meget ydmygende stilling.

Træhesten blev først anvendt inden for militæret, men bredte sig i 1700-årene til

de kongerigske, især de sjællandske godser, og også i Sønderjylland vandt afstraffelsesmetoden indpas. Overinspektøren i 1730'erne og 40'erne på de schack'ske godser på Sjælland og i Sønderjylland, Chr. Lehmann, synes at have foretrukket ridt på træhest fremfor afprygling af umedgørlige bønder og karle. Det var en mildere straf end prygl med stok, og skulle afprygling finde sted, siger han i en instruks til en sjællandsk forvalter, bør dette ske med en tyremige, dvs. tyrepenis, hvorved man kunne undgå at sønderslå og lemlæste synderne, hvilket let kunne ske ved afstraffelse med stok.¹

På de schack'ske godser i Sønderjylland – både på Gram og på Schackenborg – blev træhesten da også anvendt i 1730'erne og 40'erne, medens Chr. Lehmann var overinspektør. Foran det i 1734 opførte tinghus i Møgeltønder Slotsgade, skråt over for Slotskroen, var der således både kag, gabestok og træhest, medens galgen var placeret nord for byen. At det har været nødvendigt at have træhesten stående i hvert fald som en trusel ses deraf, at snedker Jes Jensen Toft så sent som 1786 leverede en ny træhest til opstilling foran tinghuset. Den blev endda »anstrøget med farve og olie«, og den kostede 4 mark 12 skilling.² Det har dog sikkert mere været vind og vejr end just slid ved brug, som har nødvendiggjort nyanskaffelsen. I øvrigt ved vi ikke så synderligt meget om træhestenes udseende, idet ingen af dem er bevaret i Danmark, men af spredte oplysninger kan ses, at de har haft lidt forskellig konstruktion. Den mest almindelige har været en vandret planke på højkant, der hvilede på fire stolper, der var så høje, at når en mand sad overskrævs på planken, kunne hans ben

ikke nå jorden. Til planken kunne være føjet et hestehoved af træ og på dens anden ende kunne der være fastgjort en hale for at fuldende indtrykket af, at det var en hest. Plankens tykkelse er et enkelt sted angivet at skulle være fire tommer eller godt 10 cm, og den kunne være mere eller mindre skarp. Den stakkels synder blev anbragt på planken med sammenbundne ben og bagbundne arme, og for at gøre ridtet særligt ubehageligt kunne der bindes større eller mindre vægte til benene.

At træhesten er blevet brugt i Møgeltønder har vi en oplysning om fra 1768, dog ikke efter dom på birketinget, men af den særlige schackenborgske gårdsret eller hofret, der omfattede hovedgårdstaksten og det personale, som var ansat på slottet. Der havde da i 1768 været en skærmydsel mellem ladefoged Niels Christensen og den unge fårehyrde Villads Christensen, der som stavnsbunden var deserteret fra Nr. Vosborg i Nørrejylland. Under karambulagen havde fårehyrden slået sin overordnede, ladefogden med en stok, og efter forhør på Schackenborg afsagde lensgreve O.D. Schack selv dommen, som efter Danske Lovs straffebestemmelser må siges at være mådeholden. Den unge hyrde blev straffet med fængsel på vand og brød i 14 dage, og derefter skulle han to dage, hver dag to timer ride på træhesten. I øvrigt skulle han efter udstået straf sendes tilbage til Nr. Vosborg.³ Det er næppe sikkert, at birke-dommeren ville have dømt så relativt mildt.

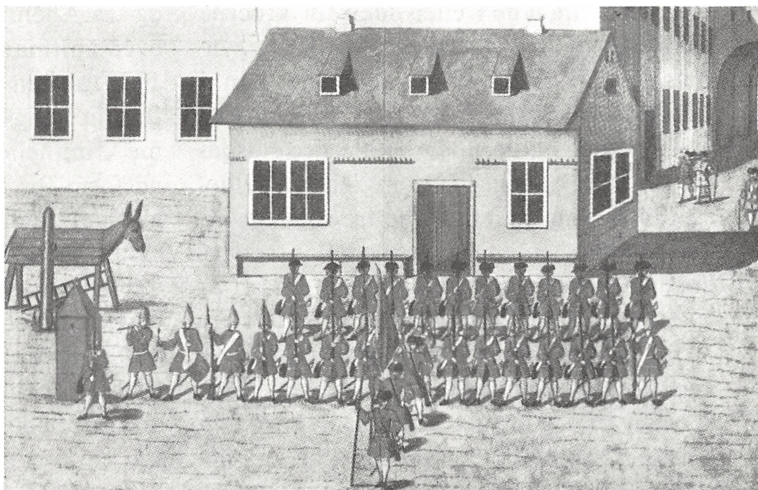
I Sønderjylland er træhestens brug bedst belyst på Gram, der var slesvigsk adels-gods og hvor en del af undersåtterne, de såkaldte trælbønder, var livegne. Fra den periode, hvor Chr. Lehmann var overinspektør på de schack'ske besiddelser, kendes et eksempel på anvendelse af træhesten over for en flok undersåtter. Det var sog-

1. Angående de barbariske legemsstraffe i almindelighed henvises til Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe, 1960.

2. Schackenborg godsarkiv nr. I, 137.

3. Sammesteds, nr. I, 142 a.

Træhest og pæl, formentlig ved hovedvagten ved Københavns slot i begyndelsen af 1700-årene. Man ser, at der ved siden af træhesten er anbragt en stige, som åbenbart har været nødvendig for at få synderen anbragt på den høje hest. Træhestene på herregårde, herreds- og birketing har almindeligvis haft samme udseende. Efter træsnit i Nationalmuseet. Her gengivet efter Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe, 1960, s. 32.

nepræsten i Gram, provst Peder Krage-
lund, som ved en klage 1737 til grevinde
Anna Sophie Schack, født Rantzau, også
kaldet »den onde grevinde«, lagde op til
afstraffelsen af nogle af sine ugudelige sog-
nebørn. De havde en søndag været forsam-
let i Gramby kro og havde der holdt »et
meget forargerlig og skammelig hus med
drikken, banden og slagsmål til søndagens
vanhelligelse og Guds børns forargelse«. På
den givne foranledning bestemte grevin-
den da den 13. august 1737, at alle de i
værtshusuordenen implicerede Gramby-
mænd »sig selv til velfortjent straf og andre
til eksempel (skulle) straffes med træhe-
sten ved kirken førstkommende søndag
hver en time, således at den halve del skal
ride derpå en time før prædikenen og den
anden halve del en time efter prædikenen«. Desuden
skulle de hver give til fattiggassen to mark
lybsk, som uden skånsel og udsættelse
skulle inddrives ved udpantning. Kroman-
den, som ved sin udskænkning havde
overtrådt helligdagslovgivningen, slap der-
imod billigere, idet han kunne nøjes med
en bøde på to rigsdaler til fattiggassen og
med en advarsel om, at han ville miste sin
krorettighed, »såfremt han efterdags låner
nogen husrum til slig forargerlig levned«.

Denne advarsel må dog ikke have været

tilstrækkelig, for nogle uger senere den 7.
september 1737, udstedte herskabet nær-
mere bestemmelser angående afstraffelsen
for overtrædelse af helligdagslovgivningen.
I indledningen til disse bestemmelser om-
tales de forargelige tildragelser, som havde
givet anledning til udstedelsen. I stedet for
at godsets undersætter havde anvendt søn-
dagen til »Guds ords læsning og densen al-
lerhelligste betragtning«, havde de i flok-
ketal indfundet sig i krostuen og på ukriste-
lig og forargelig måde fordrevet tiden med
fylderier og drukkenskab, larmen og banden,
skænderi og slagsmål; de er foregået deres
medkristne såvel indensogns som uden-
sogns med et forargeligt og ukristeligt eks-
empel. For at slig »gudsfortørnelser og for-
argerlig misbrug efterdags kan vorde af-
straffet og hæmmet, vorde det herved
samtlige kromænd i Gram sogn strengelig,
alvorlig og under 10 rigsdaler brøde forbu-
den, at de efterdags ej må understå sig om
søn- og helligdagene, før gudstjenesten er
endt, at sælge nogen slags drikkevarer
under hvad navn haves kan«. Der må ikke
sælges til nogen i hvilket som helst mål,
med mindre det skulle være til en syg eller
en rejsende, som dog ikke måtte få mere
end højst nødvendigt. Skulle nogen, når
gudstjenesten var endt, understå sig i på

søn- og helligdage i eller uden for kroerne at drikke sig halv eller hel fuld eller begynde slagsmål, skulle kromanden eller den, i hvis hus drikkeriet fandt sted, have sit fæste forbrudt og desuden betale fire rigsdaler til fattiggassen. De, som deltog i fylderiet eller slagsmålet, skulle tre søndage efter hinanden enten ride æselet eller straffes med halsjernet en time før og en time efter gudstjenesten. Og for at ingen skulle være uvidende om disse bestemmelser, skulle de opslås i alle kroer, og dermed må herskabet altså mene, at de livegne undersætter har kunnet læse opslaget. Det ses ikke, om nogen er blevet straffet efter denne instruks, men truslen i sig selv har måske været nok til, at man har holdt sig fra kroerne om søndagen.⁴

I anden sammenhæng et par årtier senere er træhesten dog igen blevet anvendt på Gram. Da Søren Christensen fra Kastrop 1765 ville grave lyngtørv på Gramby hede, antændte han den lange lyng for lettere at kunne grave tørvene. En sådan afbrænding var imidlertid forbudt, og han blev derefter dømt til på to hinanden følgende helligdage, begyndende 2. pinsedag at skulle ride »justiciehesten«, hver gang to timer, en time før og en time efter prædikenen. Samtidig dømtes Anders Madsen af Vester Linnet for en lignende forseelse, men han skulle to måneder i fæstningsarrest og betale en bøde på 20 rigsdaler. Her har man altså en slags målestok for, hvorledes datiden vurderede straffen at ride træhest.⁵

Fra de sønderjyske amter foreligger kun et par oplysninger om anvendelsen af træhesten eller æselet som straffemiddel. I Sønder Gøes herred blev en mand 1739 straffet med træhesten for et skovtyveri,⁶

og fra Åbenrå amt oplyses i en fortegnelse over amtmandens embedspligter m.v. ca. 1770, at han blandt andre korporlige straffe som fængsel og halsjern også kan dømme kriminelle til at ride træhesten, og denne form for straf skal ikke have været så helt ualmindelig i Løgumkloster og Åbenrå amter, hvilket fremgår af et kongeligt dekret udstedt af den slesvigske overret den 24. oktober 1788, hvorved ridt på træhesten forbydes. Af dekretet fremgår i øvrigt, at træhesten på dette tidspunkt var afskaffet i de andre sønderjyske amter. Det var en konkret sag, der gav anledning til forbudet mod anvendelsen af træhesten.

Hans Jørgensen Fink i Varnæs var på grund af ulydighed og skældsord over for herredsfoged Bendix Bødecker i Rise herred den 15. maj 1788 blevet idømt den ydmygende straf, men han havde ved sin advokat Lorentzen appelleret til Overretten, som derefter bestemte, at æselsridningen ikke blot skulle udelades i det foreliggende tilfælde, men også helt skulle ophøre i Åbenrå og Løgumkloster amter, således som det var tilfældet i de øvrige sønderjyske amter. I den konkrete sag skulle afstraffelsen med træhesten afløses af en fængselsstraf, hvis længde Overretten dog ikke angiver. Samtidig bestemmer Overretten, at Hans Jørgensen Finks advokat skal have en alvorlig røffel på herredstinget for sin fornærmende skrivemåde over for amtmanden.⁷ Sådan endte den sidste sag om forsøg på anvendelse af træhesten i de slesvigske amter, men i det kongerigske Møgeltønder birk kunne man endnu i 1786 anskaffe en ny træhest. Her og i de andre vestslesvigske enklaver blev anvendelsen af den og andre straffereds-kaber først afskaffet ved forordningen af 8. juni 1797.

4. Gram godsarkiv, nr. 537.

5. Retsbetjentarkiver, Gram og Nybøl godser, nr. 563, side 228.

6. Frants Thygesen: Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland 1550-1800, s. 73.

7. Sammesteds s. 164 og Åbenrå amtsarkiv, aflevering fra Kiel C II 1 nr. 74.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig I Rendsborg 1807-08

VED TORBEN GLAHN

Historikeren Laurids Engelstoft (1774-1851) opholdt sig på embeds vegne i Rendsborg på det kritiske tidspunkt, da englænderne, efter at have fået nej til deres krav om udlevering af den danske flåde, havde bombarderet København. Regeringen var midlertidigt overflyttet til Rendsborg, og kronprinsen havde installeret den sindssyge Christian VII sammesteds.

Fra Engelstofts fyldige dagbogsoptegnelser (trykt i Danske Samlinger 1867-68), der naturligvis for størstedelen beskæftiger sig med den politiske situation, bringer overbibliotekar Torben Glahn, København, nogle udpluk, der fortæller lidt om de forvirrede tider.

29. Sept. »De herværende Collegier have oprettet en Klub eller saa kaldet Aftenselskab, for hvilken Kammerherre, Cancellipræsident Kaas er Forstander. Den begynder egentlig med første Octob. Alle Collegiernes Medlemmer, fra Departementscheferne til den nederste Copiist, ere fødte Medlemmer deraf. Fremdeles kan ved Votering optages Embedsmænd her i Byen, naar de lade sig proponere, dog at det hele Antal ikke kommer til at overstige 70. Collegialpersonalet alene udgør over 40. Rejsende Medlemmer kunne optages uden Betaling paa 8 Dage. Contingent er 2 Rd. maanedlig. Localer er hos Giestgiver Dørr, som faar 80 Rd. maanedlig for en stor varmet og efter Forskrift oplyst Sal. For Punsch, Biskop, Viin, Thee, Smørrebrød etc. bestemmes Prisen. To Gange om

Ugen, Onsdag og Søndag, maa man tage Damer med. Tobak maa ryges, og mere republicansk kan det ikke være end at see Collegiernes nederste Copiister sans facon ryge Tobak ved eet Bord med deres Departements-Chefer. Jeg veed ikke, om denne Popularitet ikke gaar lidt videre end decorum og de øverste Embeders Værdighed vel kunde tillade, tvivler og paa, at Kronprindsen derom vil synes got. ...

4. Octob. Det er besynderligt, at Gaderne her i Rendsborg ikke ere oplyste om Natten. Alle Mennesker gaee derfor om Aftenen med Lygter.

6. Octob. En Mængde Cadetter, som ei endnu vare uden halvfærdige, ere blevne Officerer. Man seer dem her paa alle Billard-Huse og offentlige Steder, hvor de leve høit, saalænge de 100 Rd. de har faaet til Equiperung, og den Maanedsgage, de have faaet i Forskud, ville vare. De fleeste af dem ere kun Dreng, og som saadan viser deres hele Væsen dem. Capitain Duplat er sendt herhid for at give dem Underviisning i Feldtienesten og Fædrelandets Geographie. Paa hans Forelæsninger gjøre de saadan Støi, at han ofte maae tale alvorlig til dem. De udeblive ligeledes efter Behag. ... Jeg har set paa nogle Recruters Exercering. Det er moersomt at høre de tyske Underofficerer exercere paa dansk: een, dou, dre, heire, venstre, afvexlende med tyske Eder [først året forud var dansk kommandosprog indført i de holstenske regiment] ...

I Nærheden af Rendsborg østlig omtrent ½ Fierdingvei fra Byen ligger en lille Skov, kaldet Nopiz-Skov, som er giennemskaa-

Christian VII (29.1.1749-13.3.1808). Christian VII døde få dage efter, at han fra et vindue havde set de spanske hjælpetroppers indtog i Rendsborg. Han opfattede indtoget som en fjendtlig invasion.

ren med Gange og er Rendsborgernes sædvanlige Lyststed. Man passerer den nærmeste Vei derud giennem den saakaldte Oberider [Ober-Eider] Ausfall, til hvilken Passage man maa have et Tegn, der for et heelt Aar koster 8 Sk.lybsk.

De Civile og Militære her i Byen leve ingen god Forstaaelse i med hinanden. Her ere to Klubber, en militær, hvoraf ingen Civile ere Medlemmer, og en civil, hvor Militære ikke komme.

4. November. I Anledning af, at nogle af Gravene mellem Udenværkerne ved Rendsborg ere tørre, bemærkede Grev Reventlow, at dette just var det bedste, da man saa kunde plante Batterier i samme!

På en rejse med hertugen får Engelstoft lejlighed til at konstatere: »Norden for Flensborg tales paa Landet ikke andet end dansk, og det samme er Tilfældet sønden for Flensborg næsten lige til Slesvig.«

Om kongens tilværelse fortæller Engelsstoft:

22. sept. Efter Kronprindsens Befaling skulde en liden Hofstat indrettes for Kon-

gen. Han har nu 3 Cavalerer, en Livmedicus, 7 Lakaier og 2 Løbere.

25. Sept. Kronprindsen har fra Kiel sendt Effecter til Kongens Ameublement o.s.v. for 11000 Rd. Hoffet manglede saaledes alt, at det endog her i Byen har maattet købe Dækketøi hos en Jøde Elkan.

5. Octob. Det hedder, at Keiser Napoleon ikke skal ville have, at Kongen forbliver i Rendsborg. Det maatte da være, at han selv havde isinde at besætte denne Fæstning.

Rendsborg 13. Marts 1808.

Idag Morges Kl. 8 døde Kong Christian den syvende af et apoplectisk Tilfælde. Han havde i Aftes været ganske vel og laded sig noget forelæse af en Roman. Han havde sovet nogenlunde i Nat. Alle Experimenter med at faae ham til Live igjen vare forgieves. Ved Aabningen befandtes hans Indvolde fuldkommen i Sundhedstilstand, men Blodkarrene i Hovedet vare meget fyldte med Blod. I Eftermiddag Kl. henved 5 samledes Garnisonen paa Para-

depladsen lige for Palæet og dannede der Qvarré. General L[ützo]w, som er nu Commandant her i byen, vilde holde alle de Civile borte, men Grev Schimmelmänn, som saa dette fra Palæets Vindver, lod skikke Bud ned, at, hvad han havde at sige, var ligesaavel bestemt for de Civiles som de Militæres Kundskab. Saa lod man komme inden for Qvarrén saa mange, der vilde. Omtrent Kl. 5½ fremstillede Grev Schimmelmänn sig i Vindvet (hvor Croisee'n var udtagen) sort klædt, og udraabte først to Gange paa tydsk: »Christian der siebente ist todt, Friderich der sechste ist unser König«, og dernæst to Gange paa dansk: »Christian den syvende er død, Frederik den sexte (skulde have været den sjette, men det er mange Tider siden en Statsminister i Danmark kunde sige een Periode ret paa dansk) er vor Konge. Leve Frederik!« Derpaa toges de Militære i Eed. – Da det just var i de Dage, de Franske marcherede igiennem, vare mange af disse Tilskuere ved Proclamationen. De skal have leet ad den liden Geskikthed, hvormed Tropperne opstilledes. De Franske Tropper, som idag rykkede ind, kom uden Musik i Anledning af Kongens Dødsfald.

Den omtalte General L-w spiller her en usel Rolle. Han passerer for en gammel Nathue og gjør sig desuden foragtelig ved sin Gnieragtighed. Ved de Franskes Gienemmarsch har han ret viist, hvad han er for et Subject. Som Commandant skulde han haandthæve Orden. Men naar Borgerne kom til ham for at klage over Excesser, stoppede han Fingrene i begge Ørene, erklærede, at han intet vilde høre, og at de maatte finde sig i alt, for det var Fransk-mænd, med dem var ingen Udvei. Tilsidst lod han svare, at han aldeles ikke talede med nogen Borger. De Franske selv behandlede ham tilsidst med Grovhed og vare færdige at insultere ham. »Où est ce Que Vous avez trouvé ce gueux de General?« sagde de. De Franske forundrede sig ei hel-

ler lidet over, at han aldrig inviterede Regiments-Cheferne efter sædvanlig Krigsbrug. Men han er saa gierrig, at han endog ikke havde villet have nogen fransk Officer i sit Huus i Indqvartering, men alene Gemeene, fordi disse kunde han bespise efter Reglementet. Hans Kone er af samme Slags som han. En fransk Officer kom der at gjøre Visite om Eftermiddagen og sagde, da han gik, at han maaskee vilde have den Fornøielse at passere Aftenen hos Generalen. »Jeg beklager«, svarede han, »at vi ei kan profitere af Æren, da jeg altid gaar tilsengs Kl. 9 bestemt.«

Af Spanier og Franske, som daglig marchere her igiennem, opføre i Almindelighed de første sig i enhver Henseende bedst. De ere godmodige og nøisomme. De hade de Franske, og disse deels hade deels foragte Spanierne. ...

De Franske Officerer og Soldater have ingen Penge i Lommen, da de ingen Sold faae anvist, de betale derfor heller ikke, hvad de forlange tilkiøbs, hvorfor ingen vil sælge dem noget. Anderledes forholder det sig med de Spanske. Enhver af deres Officerer har en Guldbørs med, og sædvanlig give disse ogsaa Drikkepenge, men de Franske aldrig undtagen Hertugen af Pontecorvo, da han kom her igiennem. Han gav 100 Rdl. Drikkepenge hos Giestgiver Dørr. Saavel Spanierne som Fransk-mændene ere meget got klædte, især de første. De bære alle afklippet Haar og Infanteriet et Slags Læderhuer, som kaldes chacots. ...

29. Marts. Her igiennem Rendsborg ere passerede 12 Vogne med Vine til Pontecorvos Hovedqvarter i Odense. ...

P.S.

Et par breve fra rentekammerdeputeret Mads Fridsch, som var blandt de embedsmænd, der måtte følge regeringen til Rendsborg, fortæller ogsaa lidt om den samme situation. De er gengivet i Personalhistorisk Tidsskrift 1931.

En arrestation i august 1914

AF INGEBORG POULSEN

Den 1. august 1914 blev ejeren af Nørremølle Christen Hanssen arresteret, og datteren Ingeborg Poulsen, Åbenrå, har kigget lidt i faderens dagbog fra de dage, han var interneret.

Idag er det 1. august 1984. Mine tanker går 70 år tilbage til 1. august 1914, da 1. verdenskrig brød ud. Jeg var da 13 år, men husker det så klart. Min far og mor var dagen før taget med dampskibet til Åbenrå, for vi hørte, farbror Hans Peter var arresteret, men da han jo var den danske sønderjyske befolknings repræsentant i den tyske rigsdag og var indkaldt til møde der, måtte de slippe ham fri.

Vi kunne ikke høre kirkeklokkerne varsle krig, men skomageren fra Sottrupskov kørte rundt på cykel og truttede i et horn, idet han sagde: »De æ få e kri om å gøe«.

Vore karle nord fra rejste straks hjem, de skulle måske indkaldes, vi frygtede jo for at Danmark kunne komme med i krigen. Min ældste bror Jørgen Rudolf, der var født, mens far og mor boede på Stavnsbjerg, var som dansk ingeniør ansat hos firmaet Nyboe og Nissen i St. Petersburg; han måtte skyndsomst rejse hjem og melde sig som løjtnant på fortet Trekrøner.

Svend, der var født på Nørremølle og nu i nærved fire år havde været garder i Berlin, skulle nu rykke ud til fronten. Kaserne lå på begge sider af en meget befærdet gade, og Svend blev påkørt og brækkede højre arm. Først efter fire døgn blev den forbundet. Armen blev sat skævt sammen, så han ikke kunne sætte gasmasken på; det var snart en lykke, thi det friede ham for i første omgang at komme til fronten. Han blev nu tjener hos en Hauptman, og senere generede uheldet ham kun ved kraveknapp-

ning og barbering – det sidste klarede han ved at anlægge bakkenbarter.

Bekendte sendte os et nummer af Berliner Illustrierter Zeitung, og der sad Svend sammen med tre andre sårede med stor cigar i munden på forsiden og under billedet stod: »Die Helden von Lyttich«. Svend kom til feltkøkkenet og blev senere taget til fange sammen med hele kompagniet ved Somme i Frankrig, og derefter kom han i Aurillac-lejren, hvor professor Verrier havde samlet de dansksindede sønderjyder.

Hjemme var høsten begyndt.

Mandag 3. august havde far kørt selv-binder hele dagen. Om aftenen sad vi i det fine vejr i lysthuset, da en bil kom kørende og svingede ind i gården. Vi løb til for at høre nyt, men den tyske gendarm sprang ud, slog far på skulderen og sagde: »Sie sind Herr Hanssen, Sie sind arrestiert. Gleich mitfolgen!« Far ville gå op i bilen, men mor holdt på, at han måtte da skifte tøj. Gendarmen gik ind på det og fulgte selv med ind i soveværelset. Vi havde der et indbygget mørkt klædeskab, som vi kunne gå ind i. I forvirringen var fars bukser faldet af bøjlen, og vi fandt dem ikke hurtigt nok på gulvet, så gendarmen skældte ud: »Solche Schweinerei«, han kunne, sagde han, stå op i den sorteste nat og vide, at på den krog hang det tøj, og på den anden krog hang det tøj.

Min bror Svend havde bedt os sende ham »Det ny Testamente«. Da mor nævnte det for far, fik gendarmen fat på ordet og brølede: »Testament, Testament, hier ist doch keine Zeit Testament zu machen«.

Far kom ind i bilen, der kørte videre og samlede fredelige danske folk sammen. I fire dage vidste vi ikke, hvor far var. Så kom der et kort skrevet på tysk, at vi måtte

besøge ham på kasernen på Sønderborg slot og overvære en gudstjeneste.

Jeg har fars dagbøger fra den tid, og der fortæller han: »Vi blev samlet på Sottrup station og kørt med 11-toget til Sønderborg og ført til det danske forsamlingshus. Det var strengt forbudt at tale sammen undervejs, nu hed det »deutsch sprechen«, og vagten havde skarpladt gevær«. Far var heldig at få eneværelse, men der kom så mange fra Als og Sundeved, at de sidste måtte ligge i halm på gulvet i salen.

Der var vagt på stuen og på gangen med skarpladt gevær og det var strengt forbudt at tale dansk. Her fik vi så vor morgenkaffe med 3½ stk. rugbrød og et stk. sigtebrød med så godt som ingen margarine på, men mejeribestyrer Zachariassen gav smør til hele selskabet. For at få tiden til at gå, spillede de kort og fortalte historier. Af og til kom vagten og råbte »deutsch sprechen«.

Fredag blev alle kommanderet »ret« i gården med pik og pak. Vagterne havde opplantede bajonetter og skarpladte patroner. Jeg læser fra dagbogen: »vi blev stillet op 4 og 4, kvinderne, som var med, kom sidst. Så blev der kommanderet »march«. Nogle havde en vældig bylt med sengetøj og tæpper over skulderen. Så gik det enestående tog ad Jernbanegade, Storegade, Store Rådhusgade til slottet. Jeg så ingen, jeg kendte, men andre havde set hjemmetyskere, nogle fotograferede.

Bajonetterne blinkede i solen. Vi havde i forvejen fået besked om, at hvis nogen talte sammen i geleddet eller talte med folk på gaden, ville vi blive skudt ned på stedet. Der er krig! Det gik altså tavst.

Ankomsten til slottet, der jo var tysk kaserne, fordeltes vi til belægningsstuerne. Først 39 mand til nr. 123, så 24 mand til nr. 122, heriblandt var jeg. Der var 24 sen-

ge i to lag, de bestod af en halmsæk med et lagen, 2 slidte dækkener i et betræk, en skråpude med betræk.«

Den 9. august skriver far: »I dag var vi ude i gården fra 10 til 11.30, det var velgørende. Om krigen hører vi intet. Tiden går med at spille kort.

Generalen, som inspicerede, har sagt, at hvis han kunne, kom alle fri straks, men det var »die politischen Behörden«, som skulle afgøre det.«

Far nævner navnene på de 100, som amtsforstander Peter Kjær havde fået arresteret, alle agtværdige mænd, som intet havde gjort. Det var mest bønder fra Als og Sundeved, alle måtte jo tænke på besværlighederne hjemme med høsten.

Lørdag d. 15. august – »I dag trådte vi an i baggården, men ingen blev fri. I dag blev knive, barberknive m.m. udleveret, disse blev nemlig frataget os ved ankomsten til forsamlingshuset.

I går meddelte Hauptmann la Motte her fra Sønderborg, der er kommandant og under hvis kommando vi står, at Jørgen Mathiesen, Græshøj, kunne blive fri straks, når han ville få en til at kautionere, det ville han ikke. I dag kom uanmeldt P. Høy, Bovrup, og bød ham kaution, men han ville ikke og er her endnu.

Nogle er kommet fri, vi er nu 60 mand. Vejret er udmærket, vinden nord, det må gå godt fremad med høsten hjemme. Vor kære mor har meget om ørerne, men hun er jo dygtig og tapper og har gode hjælpere, så det går nok.«

Hjemme satte vi alle en ære i at hjælpe til og klare tingene. Det ualmindelig fine vejr var vort held. Kornet var i lade, da far og de øvrige civilfanger slap fri.

Seks uger varede denne ufrivillige ferie. Far var da 59 år.

To soldaterbreve fra 1849 og 1917

Soldaterbrev fra Fredericia

VED SENIUS TIEDEMANN, HOVSLUND

En menig soldat Hans Jensen Friis fra gården Kopsholt i Øster Løgum sogn skriver følgende brev hjem til sin moder og sine brødre fra Sønderborg 12. juli 1849. Han skildrer sit syn på krigssituationen. Brevet er en nøjagtig afskrift efter originalen og ejes af kirketjener Anker Friis, Øster Løgum, som er et tipoldebarn af en bror til brevskriveren. Brevet er adresseret til Mette Jensen Friis, Kopsholt, Østerlygum sogn. aflægges i Rødekro.

Kjære Moder og Brødre.

Idag har jeg faaet Leilighed at skrive Eder til, da jeg ogsaa indseer at det maaskee kan komme til Eder, nemlig en fra Ribe, som er ankommen her idag, med noget Ost for at sælge til Soldaterne. Leiligheden kunde jo nok gives dertil at skrive Eder til, men jeg har hørt at de nu ikke saagot kan komme igjennem, formedelst den strenge Strandvagt, et Brev har jeg faaet fra Eder, som laae inde i Annes, Peter Slagters Søsters, men jeg har forespurgt mange Gange, om de endnu kunde gaa den Vei over til Barsøe, men hun sagde det er næsten ikke muligt. Eet skrev jeg Eder til strax da jeg havde faaet Brev fra Eder, men det er jo vel en sex Uger siden, det haaber jeg at I har faaet. I har vel kjære, hørt det store Slag ved Fredericia, de har jo seiret got, men vor mange Menneske har ikke maatte lukket deres Øin og det er jo ikke det værste, hvor mange er der ikke (glafyret) hos 2det Jægerkor ved 2 Compagni var kuns 12 Mand tilbage, en Premeerleunan kommanderede hele andet Jægerkor tilsidst, mange Officere har vi ogsaa mistet, der tales om 50-tyve. Den tabre General Rye er jo ogsaa

faldet, men de tog jo dog Batterierne med samt det store skyts nemlig en 34 Kanoner, flere Armisionsvogne ladt med store Bommer Granader Krudt hvad det der tilhørte, jeg læste et Brev fra die i Jægerkor igaaeraften, nemlig Aue Lausen, Bendix'ses Bror fra Østerlygum, som staaer hos 10 Batalion, han havde jo været med, de havde mistet en 40 Mand hos deres Compeni, men kun sex døde, de andre ere jo saaret, Vores har tagen 31 Officere fra Tyskerne og 2000 Soldater, det havde jo gaaet løs med Bajonetterne, mange af vores gik jo i Luften, formedelst deres Mine de havde hos Batterierne, de taler om at Kjøbenhavnernes skulde ikke være saa godt tilfreds dermed, da der mange af deres Sønner, som nylig er indkommen maatte gaa foran i spisen og næsten ere alle falden. Bønderne talte om ved Jylland, at det var en af Hertugens Sønces Gebusdag og der skulde jo havde været et stor Ball og tilmed vilde de fyre paa Fredericia for Fornøielsens Skyld, men det slog jo feil for dem, Hertugen og Bonnin havde ogsaa nær bleven fangede. Ja. Ja kjære de tale stærkt om at vi ogsaa skal til at tage disse Batteri som ligger paa Døbbelbakke, som vi jo hver Dag seer, men jeg troer at de ere svære at tage, som de hos Fridericia, og jeg troer naar det gaar for sig, saa kan vi ligesaagot sige vi blive skudt hver Mand, nu vil vi haabe paa det bedste, at vi snart skulde faa Fred, Ruserne ere jo rigtignok kommen hertil med 16 Linie Skibe og 2 Frigatter, igaar da vi var paa vagt saa vi 11 Officere som var hos os, de tale jo stærkt om at de skal hjælpe os, men Gud skal vide det, Folk tale om den 15de nu paa Søndag skal det vise sig om vi skal have

Fred eller ej, men vor Herre gid dog vi kunne faae Fred.

Jeg ombedes mange Gange fra Jens Peters Svigerforældre i Sonsmark, at I bør hilse ham i Horsbyk, da jeg har lagt i Quarter der, det er meget nette Folk, ligeledes hils Garben i Appenrade fra sin Søn, Anna fra Østerlygum hils hendes Familie, Jeg og

Hans Tomsen er endnu ved god helbred, Peter fra Øfning er jo i Kjøbenhavn og har det jo godt, 12 Batalion har heller ikke været med hos Fridericia,

Hils alle mine Venner og Bekjender, men I være hilset paa det venligste fra Eders Søn og Broder

Hans Jensen Friis

Troppetransport ved Aisnefloden. Postkortet er sendt 5.4.1917 fra feltlazaret 344, hvor Hans Dahl var indlagt.

Armeringskompagni på vestfronten flytter

VED HANS LIND

Nedenstående feltbrev er skrevet i 1917 af Hans J. P. Dahl, Øster Lindet; hans søn Holger Dahl, nu Augustenborg, har udlånt det til renskrift til Hans Lind, s.s.

Hans Dahl blev indkaldt i 1916 som landstormsmand og blev indsat på Vestfronten. Inden krigen drev han en omfattende værksteds- og skotøjshandel i Flensborg, senere i Øster Lindet.

Bogen fortæller lidt om de strabadser, den menige soldat blev udsat for bag fronten.

Vi er nu omtrent midt i marts, og vejret er koldt med temmelig stærk frost. Det er søndag aften, at kompagniet har fået ordre, at vi skal flytte; alle går forventningsfulde

og venter på nærmere ordre. Endelig kommer den og lyder som følger: Kompagniet skal stille på slotspladsen med fuld udrustning kl. 11.30 nat. Derpå er der en god times march til den banegård, hvorfra vi skal med toget, de som mener ikke at kunne komme med, må gå forud. Nu får alle travlt med den sidste mellemmad, som skal skære og pakkes i brødtasken, og så afsted.

Kl. 3 om natten er hele kompagniet indladet i toget, mit korporalskab er kommet ind i en pakvogn, hvor der, da døren skubbes for, hersker et ægyptisk mørke, som kun engang imellem afbrydes af en elektrisk lommelampe. Endelig har én fundet en stump stearinlys, som sparsomt oplyser den skumle jernbanevogn. På alle ansigter

*Hans Dahl,
født i St.
Nustrup
16.1.1878,
død 1946 i
Haderslev.
Foto fra legi-
timations-
kort, udstedt
5.7.1944 i
Haderslev.*

står et stort spørgsmålstegn: Hvor går turen nu hen? Alle mener, det går til Rusland denne gang. Engang imellem åbner man døren for at læse et stationsnavn, og endelig passerer – nordpå, altså vi bliver ved vestfronten denne gang endnu. Udenfor hersker en stærk snestorm, og inde i vognene en følelig kulde. Luften er næsten uudholdelig af de mange mennesker, og tobakskvalmen. Man er som mørbanket i alle lemmer.

Efter to dages kørsel bliver vi udladede ved en stor krigsrampe midt i en skov kl. 5 eftermiddag. Men nu kommer knuden, der er intet kvarter, og vi må kampere udenfor, alt er belagt med tropper. Vi søger os en lejrplads godt i læ af en lille by, og nu får alle travlt. Der koges kaffe og ris med bønner, der gives tilladelse til at åbne den lille dejlige køddåse, og nu spises der over hele linjen. Men en hemmelig gru ses på alle miner ved tanken om at skulle sove ude om natten i denne kulde. Der gøres tilløb til at få kvarter, men det lykkes ikke. Endelig får de forskellige delingsførere lov til på egen hånd at se sig om. Alle hænder får travlt med at pakke sammen, og så afsted. Vi kommer ind på et pænt slot, men ingen plads, alt er optaget. Så må vi tage til takke med, hvad der bydes nogle i et skur. Jeg bliver tagen under armen af en kammerat fra en anden armeringsbataillon, som mener, at han kan anbringe mig: Og rigtig, jeg får plads hos dem. De ligger som pakkede

sild i en tønne oppe på loftet af slottet, jeg bliver placeret oppe på det eneste bord, som findes, med vaklende ben, så jeg må holde balancen for ikke at falde ned eller blive søsyg.

Om morgenen får jeg varm kaffe og så afsted ned til mine kammerater, som venter i slotsladegården. Efter en stunds forløb må tornysteren på nakken og afsted. Om eftermiddagen gøres der holdt i nærheden af en stor skov. Køkkenet er i gang med at koge mad, og efter en stunds tid er sulten stillet. Atter intet kvarter. Det har begyndt at sne, og kulden er følelig. Vi indretter os så småt på at ligge ude denne nat. Efter nogen tids venten kommer der ordre: Tornysteren på og afsted til næste by, men hvor langt, ingen ved besked, og alle er trætte.

Sneen falder tættere, vejen er i en dårlig forfatning og fuld af huller, man støder med sin næse mod sin formands tornyster, det giver et ryk, og man mander sig op igen. Vejen bliver lang, endelig skimtes et kirketårn, byen er nået, men kan vi nu også få kvarter? Der gøres holdt på den lille bys hovedgade, alt er overfyldt. Bykommandanten forhandler med kompagniføreren, som endelig kan skaffe et nødkvarter. Første halvdel af kompagniet får kirken anvist, den anden halvdel må fordeles i byen.

Jeg kommer med i kirken, det er bitterligt koldt og ingen varme eller kakkelovn. Nu gælder det om at få plads. En del sikrer sig en plads oppe ved altret, andre pakker sig hen på de små kirkestole, som endnu findes, andre må tage til takke med det kolde fliesgulv. Jeg og en kammerat sikrer os en plads på prædikestolens trappe. I hast tages brødet frem, og et par forsvarlige skiver puttes i den knurrende mave og så ned i dækkenet og sove, dødtræt som man er.

En spiller et stykke på kirkens orgel, og enkelte stemmer falder i med, men efter en stunds forløb er alle sovende ind, og der høres kun hist og her en lydelig snorken.

Utakseret priseøl

AF F. S. GROVE-STEPHENSEN

Under den store nordiske krig mistede Sønderborg alene i 1710 fem skibe:

1. »St. Anna«, 26 læster, fører skipper Claus Lock, tilhørte købmand Hans Chr. Petersen Mahler.

Skibet var på vej fra Sønderborg op igennem Kattegat og Skagerak til Nordseøen, hvor det skulle forsyne Kgl. Maje-stæts skibe med øl. To mil fra Varberg og tre mil fra Gøteborg blev skibet taget af en svensk kaper og indbragt til Gøteborg, hvor en priseret dømte skib og ladning god prise, mens alle ombordværende kom i svensk fangenskab. »St. Anna« blev vurderet til 600 rigsdaler, men hvad de 96 tønder øl var værd, melder historien ikke noget om.

2. »Det hvide Lam«, 15 læster, skipper Leonhard Thomsen, var på vej til Norge med malt, rug, ærter og byg, da skibet blev taget af en kaper og indbragt til Gøteborg, hvor skipperen i priseretten mistede sit skib til en værdi af 800 rdl., og ladningsejeren købmand Chr. Ahlmann, der var med skibet, en ladning til en værdi af 2.091 rdl. 18 skilling. Foruden de nævnte måtte bådsmænd Peter Gram, matroserne Hans Zuller og Chr. Hansen samt drengen Ole Jensen og Ebbe Olsen i fangenskab.

3. Omtrent samtidig blev købmand Jesper Jørgensen med bådsmænd Lorentz Jensen opbragt, men da det lykkedes for dem at stikke af med skib og ladning, var deres tab kun 28 rigsdaler.

4. Knap så heldig var »Håbet«, 25 læster, med skipper Lorentz Lorentzen. Her var det kun to af de fire matroser, der sprang over bord og svømmede i land. Priseretten i Karlskrona dømte skibet til en værdi af 500 rdl. god prise og resten af mandskabet til fangenskab.

5. »Ridder St. Jørgen«, skipper Johan Jordt, tabtes ved Møn 1. juni 1710, og Jordt og hans mandskab, Hans Dau, Jens Christensen, Nicolai Louw (Løwe) og Jacob Thomsen mistede skibet til en værdi af 1.000 rdl. og andre værdier til 143 rdl.

Flensborg mistede i det år kun skibet »Hjorten«, 15 læster, skipper Herman Land, der blev taget ved Møn med 260 tønder Magasinærter. Herved mistede rederne Iwer Hermansen Land og Hans Weiss fra Flensborg skibet til en værdi af 300 rigsdaler og fragten til 400 mark eller 133 rigsdaler 32 skilling.

Foruden skipperen måtte styrmanden Hans Bruhn og drengen Lorentz Hansen gå i fangenskab.

»Hjorten« var ikke alene, da den blev taget. Skibet sejlede sammen med atten mindre skibe fra øerne langs den fynske og lollandske kyst.

Selvom beløbene er beregnet på udbetaling af erstatning for lidte tab, og derfor ansat vel højt, giver de alligevel et billede af prisen på et skib dengang.

Kilde: Rigsarkivet. Tyske Kancelli B. nr. 48.

Fagforeningerne i Sønderjylland

AF P.J. MØLLER

Redaktør P. J. Møller, der var uddannet som snedker, efterlod sig ved sin død nedenstående manuskript.

Han var redaktør af Sønderjydens lokaludgave i Tønder, senere arbejdede han som hjemmeværnskonsulent.

Historisk Samfund for Sønderjylland udgav i 1978 hans erindringer, hvori han fortalte om sin barndom i Haderslev og om ungdomsårene i tiden op til besættelsen.

I 1918, da kejseren var rejst og krigen var slut, genopstod fagforeningerne og socialdemokratiet, men det var nok de første, som samlede arbejderne. Disse organisationer havde måske ikke megen magt, og heller ikke midler til at hjælpe medlemmerne med, men de havde vilje til at gøre det bedst mulige, og de satte sig på de forsyninger af levnedsmidler og andet, som arbejder- og soldaterrådene fandt frem til og var med til at fordele disse rimeligt.

Derfor var det fagforeningerne arbejderne hovedsagelig kunne støtte sig til. Politisk var arbejderne splittet, og dertil kom at den Sønderjyske Arbejderforening, der var startet som et oplysningsforbund før krigen, førte en stærk dansk agitation.

Fagforeningsfolkene blev dygtige, skolet alene af de vanskelige forhold. Men det var et udpint land, man tog fat på. Ligesom landmændene kom hjem til udpinte ejendomme, således var også byernes arbejdspladser trøstesløse. Her var de gamle værksteder med forældede maskiner og materiale-mangel, fordi værkstederne var tømte, mens mestre og svende var i krig.

Der var utallige byggearbejder og reparationer at tage fat på, men der var hverken mursten, tagpander eller trælast, og

smedene måtte søge i krogene for at finde materialer. Det hele var ofret ved de utalige indsamlinger til krigsmaskinen.

Da blev det en prøvelse at påtage sig fagforeningsarbejde. Arbejdsformidlingen hørte herhen, men foreløbig var der intet at formidle. Lederne skulle være grundigt orienteret, ikke mindst vedrørende den sociale lovgivning, for at kunne hjælpe medlemmerne.

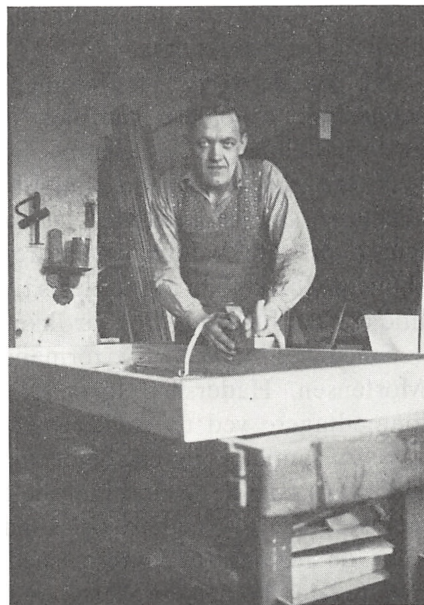
Det lysnede en smule, da døren over grænsen til Danmark kom på klem, og man også kunne søge arbejde i Danmark. Det betød blandt andet, at disse grænsegængere kunne tage ti pund madvarer med, når de kom på søndagsbesøg. Det hjalp på forsyningerne.

Folkeafstemningen den 10. februar 1920 gjorde det klart, at det nordlige område ville blive genforenet med Danmark. Flensborg, der havde været central for arbejderbevægelsen, ville ikke komme med. Det betød en hel omstilling i det nordlige område.

Inflationen hærgede Tyskland. Aflønningen af arbejderne var en katastrofe. Ofte måtte man udbetale løn efter hver halve dag, så arbejderne kunne købe ind inden næste prisstigning. Det skabte en bestandig spænding, og en evig kamp om lønftalene, som der ikke var megen mulighed for at få holdt; overenskomster var noget svømmende noget. Derfor rejste arbejderne kravet om indførelse af den danske kronemønt, der var meget hård valuta.

Mange af fagforeningslederne var meget bitre. De følte, at kampen for bedre kår var urimelig hård. Her må indskydes, at en del af dem nok var skuffede over folkeafstemningens resultat.

De sønderjyske smedes førstemand gen-

nem mange år, senere folketingsmand Peter Mortensen, Haderslev, skrev ti år efter Genforeningen i Socialdemokraten: »Det er nok rigtigt, at de fleste fagforeningsledere var tysksindede. Men jeg er lige så sikker på, at arbejderne i by og på land har stemt dansk«. I Flensborg kom de danske stemmer især fra arbejderkredse.

Tilstanden, navnlig omkring afstemningen, var kritisk. Der var evig uro på arbejdspladserne, og fællesorganisationerne brugte strejkevåbnet. Ikke til små konflikter, men til enkelte gennemgribende fremstød. Generalstrejke i byerne kunne lamme hele trafikken. Så skabte borgerne en samfundstjeneste, der for en gangs skyld gav dem en anskuelses-undervisning i arbejdernes vilkår.

Det har næppe været opmuntrende for de fine borgere at køre med skraldevogne, eller med natrenovationen, der tømte byens lokumsspande.

Inflationen gjorde det hele noget anspændt. Kort før Genforeningsfesterne var der en stor bank i Haderslev, der ikke ville afslutte overenskomst med handels- og kontormedhjælperne. Så henvendte disse

sig til fællesorganisationen, og man enedes om at alt skulle ligge stille til den næste dag. Generalstrejke, og det lige før kongen skulle komme til byen. Det kunne nok skabe uro.

Amtmand og borgmester gik til banken og lagde pres på bankledelsen, og ved middagstid underskrev banken overenskomsten, hvorefter strejken blev afblæst.

Genforeningen kom, og administrationen af hele landsdelen kom på danske hænder. Arbejdsgiverne havde let ved at klare den overgang. Man havde haft eksperter i Sønderjylland en tid, så det gik.

Socialdemokratiet var delt, og der var i Flensborg dannet et grænseforbund, som ville samle partiet tværs over den nye grænse. Men den 18. juli 1920 var tidligere minister Th. Stauning, i Åbenrå. Alle socialdemokratiske ledere var indkaldt, og efter en lang drøftelse gav man håndslag på at følges over i det danske socialdemokrati.

For fagbevægelsen blev det en lang og besværlig overgang.

Strukturen inden for organisationerne var vidt forskellig i de to lande. De tyske fagforbund var noget, der ligner det, vi i

dag ville kalde for industri-forbund. Det havde gjort dem stærke.

Nu bejlede over 30 fagforeninger til de sønderjyske arbejdere. Det blev til årelange forhandlinger. For eksempel havde det tyske træarbejderforbund samlet både savskærerne, trælastarbejdere, snedkere, billedskærere, stukkatører og trædrejere. Nu skulle de forskellige fag fordeles til hver sit lille danske forbund. Det var ikke let.

Smedenens mangeårige formand, Peter Mortensen, Haderslev, fortæller, at alle lønmodtagere ved de sønderjyske småbaner var samlet i metalarbejderforbundet. Her var smede og maskinarbejdere på værkstederne, fyrbødere og konduktører samt de fastansatte murere, snedkere og malere, der holdt stationerne vedlige, ja, endda strækningsarbejderne, der sørgede for sveller og skinner, var med i dette forbund. Det har kostet et hovedbrud for mange mennesker at få disse arbejdere over i de mindre fagforbund, hvis slagkraft de ikke havde megen tillid til.

De hårdeste negle fandtes i byggearbejderkartellet med murere, tømrere, hussnedkere, blikkenslagere og malere. Det tog

omkring 3½ år at få disse grupper overført til de danske fagfæller. Det er intet under, at de sønderjyske arbejdere fik skyld for at være stædige. De var stivsendede at forhandle med; det kan skyldes, at en del af fagforeningslederne var tysksindede og ret uvillige. Dertil kommer, at der var megen trofasthed overfor de tidligere forbund, der havde støttet arbejderne i tiden umiddelbart efter krigen, da de havde haft det værst.

Her, som på så mange andre områder i landsdelen, spørger man forgæves efter protokoller og forhandlingsbøger, der kunne tydeliggøre begivenhederne for godt 60 år siden. Men det bør ikke glemmes, at der var store problemer forbundet med at få de sønderjyske arbejdere ind i den danske arbejderbevægelse.

At det lykkedes, kan måske bedst konstateres ved at erindre deres stillingtagen til den senere nazisme og besættelsestiden. Da dannedes den midtsamlende organisation, Arbejdernes sønderjyske Landsforening, der stærkt sluttede op om kampen for at bevare den sønderjyske landsdels integritet og samhørighed med Danmark.

Kursus i slægtshistorie på Landsarkivet

Den 18. september starter et nyt kursus for slægtshistorikere. Der gives en grundig indføring i de vigtigste kildetyper og der bliver lagt vægt på at lære at læse den gotiske håndskrift. Deltagerne får også mulighed for at starte eller fortsætte egne undersøgelser, alt under kyndig vejledning af landsarkivets medarbejdere Inge Huusmann Jakobsen og Thorvald Lorenzen.

Deltagertallet er begrænset.

Tid og sted: Landsarkivet i Åbenrå, tirsdage 18/9-27/11 kl. 19.00-21.30.

Deltagegebyr: kr. 225,-.

Tilmelding til Landsarkivet, tlf. (04) 62 58 58, snarest belejligt.

Erland Møller

Erland Møller er sikkert kendt af hovedparten af Historisk Samfunds medlemmer. Siden 1968 har han bestyret kontoret og sammen med skiftende hjælpere holdt styr på kartotekerne og det stadig voksende regnskab. Han har udsendt titusinder af bøger og årbøger, fordelt deltagerne på busser ved de årlige egnsvandring – det har ikke altid været let! – og har skrevet trykforlæg til tre af vore publikationer og til talrige brochurer, har kort sagt passet alle de mange løbende opgaver af praktisk art. Venligt og med interesse har Møller taget sig af de mange personlige og telefoniske henvendelser, og mange har nydt godt af hans store lokal- og personalhistoriske viden.

Møllers historiske interesse har også fundet udtryk i bøger og artikler. Han er af gammel Åbenrå-slægt og udgav i 1957 sammen med senere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt sin forfader, kaptajn Hans Bruhns erindringer (Skrifter nr. 18). Til Sønderjysk Månedsskrift har han leveret større og mindre artikler, og han skrev flere biografier til »Sønderjyske Historikere« (Skrifter nr. 44, 1976).

Med 69 år bag sig og efter 16 år mellem bogpakker, manuskripter og frimærker på kontoret til gavn for Historisk Samfund, viger Erland Møller den 1. september plad-

Erland Møller fotograferet ved det daglige arbejde på Historisk Samfunds kontor.

sen for yngre kræfter. I Historiske Samlinger for Sønderjylland venter nye opgaver, og i skuffen har Møller stof til mange historiske artikler. Også i fremtiden vil han være aktiv i det historiske arbejde og der vil blive trukket på hans betydelige kendskab til den lokalhistoriske litteratur. Her vil vi sige Møller tak for trofast arbejde for foreningen – et arbejde, som har været båret af interesse, og lønnet efter foreningens kun ringe evne. Og vi vil sige velkommen til efterfølgeren, Vera Hansen, som efter en del år i Sydbank er tiltrådt stillingen på halvdagsbasis.

L.N.H.

Boganmeldelser

En glemt hjemmetysker

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 49-50, Jahrgang 1984. 116 sider.

Den hjemmetyske historiske årbog med den tungt slæbende titel er udkommet, denne gang blandt andet med et historisk tilbageblik på årbogens 25 år, skrevet af formanden for Arbeitsgemeinschaft, Ilse Hansen.

Hovedartiklen er skrevet af dr. theol. Günter Weitling, der har udgivet, indledt og kommenteret pastor Johannes Schmidts »Chronik der Gemeinde Wodder«. Den rummer både et lokalhistorisk perspektiv, en beretning om den noget trælse oplevelse at være tysk præst i et dansk sogn og træk, der bidrager til at belyse den senere tyske folketingsmands personlighed.

Alligevel er det mest interessante bidrag i årbogen nok en artikel af den tidligere leder af det tyske skolevæsen Arthur Lessow, som han har givet overskriften »C. J. Jürgensen – ein vergessener Nordschleswiger«.

Jürgensen, der var så glemt på tysk side, at Arthur Lessow først blev opmærksom på hans eksistens ved læsningen af Japsens bog om »Den fejlslagne germanisering«, var en bondesøn fra Stubbæk ved Åbenrå, og han opbød større forståelse for den danske befolkning og dens problemer end det var almindeligt blandt tyske akademikere, måske dog lidt for rosenrødt fremstillet af Arthur Lessow.

Christian Jacob Jürgensen, født 1838, tog juridisk uddannelse og var amtsdommer i Rødding fra 1867 og i Husum fra 1880. I Rødding vandt han sig et godt omdømme blandt de danske, men da han i 1882 blev valgt til landdagsmand, »indtog

han en fjendtlig holdning overfor danskheden i Nordslesvig; han blev nu efterhånden de danske deputeredes bitreste modstander og har som sådan forsvaret Nordslesvigs fortyskning, ja, selv den Köllerske udvisningspolitik«. Det var Nikolaj Andersens vurdering (oversat af Lessow), som den 1901 kom til udtryk i »Haandbog i det nordslesvigske spørgsmaals historie«.

Til supplement af Lessows skildring kan yderligere anføres, at Jürgensens holdning endnu i 1905 var sådan, at han i landdagen truede professor Richard Eickhoff med, at han offentlig i Landdagen ville stemple det som forargeligt, at de frisindede ydede redaktør Jens Jessen støtte og bifald i den tyske rigsdag.

Dog kunne den moderate holdning også slå igennem, og Jürgensen var for eksempel behjælpelig med at få optanttraktaten af 1907 bjerget i hus. Lessow henviser til, at det lettede situationen for Jürgensen, at hans gamle modstander Gustav Johannsen var død kort før og var blevet efterfulgt af H. P. Hanssen, som han fik et godt forhold til.

Her er indløbet et par misforståelser. Gustav Johannsen var død allerede 1901, og han blev ikke efterfulgt af H. P. Hanssen, som var blevet landdagsmand 1896 efter Hans Lassens død.

Amtsdommer Jürgensen hører under alle omstændigheder til de tyske navne fra Fremmedherredømmets tid, som der står respekt om blandt danske, og det er kun godt, at man også fra tysk side bliver mindet om hans eksistens.

bjs.

Møllebog fra Flensborg by og amt

Gottfried Pöge: »Die Wind- und Wassermühlen des Kreises und der Stadt Flensburg«. Schleswiger Druck- und Verlagshaus. 232 sider. Ill. DM 24,80.

På opfordring af amtmanden i Flensborg amt skrev Gottfried Pöge i Malente/Holsten i 1967 sit manuskript til denne bog om vind- og vandmøllerne i Flensborg by og amt, som nu er trykt i Slesvig. Bogen er udstyret med mange plancher, kortudsnit, arkivalier i facsimile og fotos af møller og møllere fra området. Fremstillingen er præget af grundighed og omhu for detaljerne, f.eks. fylder beretningen om kobbermøllen ved Kruså hele tolv sider. I den udførlige liste over anvendt litteratur forekommer fem danske værker samt talrige akter fra landsarkivet på Gottorp i Slesvig. Der er mange interessante enkeltheder, og forfatteren forsøger ikke at skjule amtets gamle forbindelser til og med Danmark.

Men når Pöge beretter, at det var sten- og billedhuggeren Hans Andreas Klewing,

der skabte Isted-løven, tager han jo fejl. Det var, som bekendt, H. V. Bissen, hans slesvigske landsmand, men det kan naturligvis ikke udelukkes, at Klewing, som var en dansk patriot, har medvirket ved den endelige udformning og opstilling. (Det var også Klewing, som fik til opgave at hugge gravmindet for St. St. Blicher på Spentrup kirkegård. Se Sdj. M. 1982, nr. 9, s. 255).

Når Klewing nævnes i Pöges bog, skyldes det, at han i 1855, altså under dansk styre, fik tilladelse til at bygge en hollandsk vindmølle i Flensborg til savning, slibning og polering af granit, sandsten og andre stenarter.

Som helhed afslører forfatteren et grundigt kendskab og en varm interesse for sit emne.

Jens K. Lampe

Frisisk – højtysk

Elene Braren: *At ianfach leewent – Das einfache Leben. Tosprogede fortællinger. Nr. 8 i serien af Heimatkundlichen Schriften des Nordfriesischen Vereins og udgivet af denne. 95 sider, 20 ill. DM 13,-. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft.*

Forfatterinden, der tilhører en frisisk slægt på Føhr, har ønsket at give blandt andet kurgæsterne på øen et vist kendskab til frisisk.

Hun har oversat småhistorier, anekdoter og lignende stof, der stadig lever i den frisiske hverdag og som fortælles, sikkert især til børn – således genser man et af brødrene Grimms eventyr.

Overfor den frisiske tekst på bogens venstresider står den højtyske tekst på højresiden. Læser man denne sætning for sæt-

ning, volder det ikke mange vanskeligheder at begribe det tilsvarende frisiske. Men om man på den måde kan lære at mestre det trods alt fremmedartede sprog turde vel være tvivlsomt. Men det er måske heller ikke helt meningen.

Bogen slutter med en udførlig litteraturliste og en udmærket kort orientering (på tysk) fra det nordfrisiske institut i Bredsted om frisersproget – deriblandt, hvor man kan lære det for alvor, hvis man bliver fri-stet af bogen.

Hjemmetysk falliterklæring

»...ein Jahrbuch – Berichte. Daten. Meinungen – Nordschleswig '84«.

Den årbog, som unge kræfter i det tyske mindretal i opposition til Volkskalender påbegyndte i 1978, har fået stadig flere redaktører og stadig færre tænder.

I 1978 forkyndte de to, der startede – Kurt Seifert og Philipp Iwersen – at de havde to formål, dels at levere praktisk information, dels at fastholde meninger af forskellig art og tildels stille dem overfor hinanden.

I 1984 er redaktionen blevet dobbelt så stor. Som årets begivenheder har man behandlet oprettelsen af det nye sekretariat i København og etableringen af et historisk forskningsinstitut for det tyske mindretal. Blandt de nærliggende opgaver for instituttet nævnes en saglig undersøgelse af de problemer, artiklen i Jydske Tidende den 14. august 1983 rejste »über Harro Marquardsens Fårhus-Aufenthalft«.

Dette kardinalspørgsmål bliver imidlertid i årbogen kun behandlet i et causeri af Sigfred Jespersen. Hvad debatten egentlig drejede sig om, får man ikke at vide. Det er jo misvisende, at den tog udgangspunkt i Harro Marquardsens Fårhushophold. Debatten blev fremkaldt af denne bemærkning fra hans side: »Vi mener ikke, vi har gjort noget forkert. De danske frihedskæmpere vidste, de gjorde noget, de kunne blive straffet for. Det mente vi ikke, vi gjorde«.

Denne sammenligning af Frøslevlejren med Fårhusudgaven rejste en debat om retsopgøret, som for første gang gik til kerne i problematikken.

Her har Jahrbuch listet på kattepoter uden om den varme grød, og det nys etablerede forskningsinstitut lægger op til at ville gøre det samme.

Det er en hjemmetysk falliterklæring.

Bjørn Svensson.

Grænselands-dagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. juli: Udlånet på Dansk Centralbibliotek i Flensborg er i 1983 steget med 5,7 pct. til ialt 525.947 udlån.

Der er kun ringe interesse for en læreruddannelse i frisisk, konstateres det såvel på lærerseminarierne i Kiel som i Flensborg. Kun tre studerende har valgt faget frisisk. På skolerne i Nordfrisland undervises p.t. 536 elever fordelt på 18 skoler af ialt 12 lærere i frisisk.

4. juli: Kulturminister Mimi Stilling Ja-

kobsen mener ikke at kunne tage stilling til klager om dansk TV's dækning af de sydslesvigske årsmøder, men har orienteret radiorådet som rette instans.

6. juli: I en redegørelse i Flensburger Tageblatt understreger ministerpræsident Uwe Barschel landsregeringens vilje til økonomisk at støtte de i erhvervsmæssig henseende svagt stillede områder i Sydslesvig blandt andet af hensyn til områdets brofunktioner til Norden.

7. juli: I Flensborg indvies det nye søfartsmuseum i det tidligere danske toldpakhuis. Byen gæstes samtidig af henved 450 større eller mindre sejlskibe repræsenterende otte nationer. Afslutningen var en storstilet havnefest og en rom-regatta, hvori over 300 sejlskibe deltog.

10. juli: Flensborg Avis minder om, at byen her i jubilæumsåret burde hædre en af sine mest betydningsfulde borgere, afdøde overborgmester, grosserer I. C. Møller, ved at opkalde en gade eller plads efter ham.

12. juli: Tyske og danske historiebøger skal for fremtiden tage hensyn til mindretalsproblemerne i Nord- og Sydslesvig, fastslår Georg Eckert-instituttet for international forskning inden for skolebogsområdet med sæde i Braunschweig.

20. juli: Dronning Margrethe og prins Henrik aflægger besøg i Flensborg i anledning af byjubilæet. Efter en modtagelse på rådhuset besøges det restaurerede pakhuis-kvarter ved Borgerforeningen og det nye søfartsmuseum, og der aflægges besøg på det danske alderdomshjem.

Flensborg skibsværft, der har sikret beskæftigelse til slutningen af 1985, mangler kvalificeret arbejdskraft.

Ved forelæggelsen af landsbudgettet for Slesvig-Holsten understreger finansminister Roger Asmussen, at omkostningerne højst må stige 3 pct. Landets gæld på 12,3 milliarder DM betyder en gennemsnitlig gældsbelastning pr. indbygger på 5.906 DM.

25. juli: På Flensborgs gamle kirkegård afholdes en mindehøjtidelighed ved gravene for Istedslagetets faldne. Landdagsmand Karl Otto Meyer betonede i sin tale, at de, der faldt den 25. juli 1850, ville den frie folkelige udvikling. Under en mindehøjt-

delighed ved Istedløven i Tøjhusgården i København siger redaktør E. Finnemann Bruun, at Istedløven bør flyttes til Flensborg. Ved en mindesammenkomst i Isted sammenligner dr. Werner Schmidt slesvig-holstenernes frihedskamp med opstanden mod Hitlerstyret i 1944.

26. juli: SPD-forbundsmedlem Günter Jansen udtaler sig imod en broforbindelse over Femernbælt og opfordrer til en styrkelse af færgeforbindelsen over Østersøen.

27. juli: Det højreekstreme tyske parti NPD Nationaldemokraterne synes at øge sin stemmeandel efter en stigning fra forbundsvalget med 2856 stemmer i Slesvig-Holsten til over 7000 stemmer ved EF-valget i år. På forbundsplan steg partiet med 107.000 stemmer.

NORD FOR GRÆNSEN

1. juli: Sønderjysk Månedsskrift bliver 60 år. Det var seminarielærer Claus Eskildsen og dr. H. Lausten-Thomsen, begge Tønder, der udsendte det første nummer 1. juli 1924.

4. juli: Tønder seminarium trues af udsultning, fastslår rektor Jakob Roed, der appellerer til større opbakning fra egnens befolkning. Til dato har seminariet kun 14 tilmeldelser.

De syd- og sønderjyske seminarier, der har en kapacitet til ialt at modtage 375 elever, har i år tilsammen kun 159 tilmeldelser; sidste år havde man 217 tilmeldelser.

Amtsborgmester Kresten Philipsen finder det meget betænkeligt, at regeringen vil skære i de beløb, der skal bruges til egnsudvikling. I 1983 modtog Sønderjyl-

lands amt godt 26 mill. kr., hvilket i forvejen er en underdækning i forhold til andelen af befolkningstallet i egnsudviklingsområderne. Amtsrådet vil henvende sig til folketinget herom.

7. juli: På Haderslev museum vises en udstilling »Leddet er af lave« med forsvarsforanstaltninger i Sønderjylland gennem 2000 år.

10. juli: Grænehjemmet i Kollund, oprettet af Det unge Græneværn i 1934, kan fejre sit 50 års jubilæum.

11. juli: Fhv. folketingsmedlem Jens Bladt, Guderup, er død 84 år gammel.

12. juli: Landmand Asmus J. Jessen, Laurtrup, skriver i Der Nordschleswiger, at med Fårhus-syndromets forsvinden har den hjemmetyske ungdom ikke rigtig noget at have en antiholdning i, og sprogligt vil det blive svært at klare det tyske, når flertallet har dansk som hjemmesprog. Det tyske mindretal er kun et sindelagsmindretal, og at tale om en tysk folkegruppe er det rene vrøvl.

Der Nordschleswiger finder det kortsynet af Flensborg byråd ikke at kunne beslutte sig til at opkalde en gade efter den i Nordslesvig fødte professor Jens Jessen, der i 1944 blev henrettet for sin aktive andel i opstanden mod Hitler.

18. juli: I forbindelse med åbningen af den 70. ringriderfest i Graasten overrækkes mønt nr. 1 af den af Sparekassen Sønderjylland fremstillede Sønderjyllands-mønt til dronning Ingrid.

19. juli: Danfoss har i det forløbne år kunnet skaffe job til yderligere 600 nyansatte, og ved alle Danfoss-afdelinger i Danmark beskæftiges nu tilsammen 8112 personer. Alene i Nordborg arbejder 6407.

23. juli: Haderslev garnison ønsker en udvidelse på 400 soldater, således at tidligere investeringer på 20-25 mill. kr. ikke spildes. Man frygter yderligere, at en eventuel udbygning af Fredericia kaserne vil skade Haderslev. Der er holdt et møde med de sønderjyske folketingsmedlemmer om spørgsmålet.

26. juli: Et stigende børnetal i den tyske børnehave i Tønder tilfredsstiller kommunens normeringskrav, og et stridsspørgsmål mellem kommune og børnehavebestyrelse synes dermed løst.

31. juli: Efter at en fælles dansk-tysk grænsekommision har gennemført en grænseinspektion, forlænges den dansk-tyske grænse med 1400 meter ved det fremskudte dige i Tønder marsken. Samtidig sker en landudskiftning, som betyder, at Danmark afgiver 129 kvm til Tyskland og samtidig modtager 1990 kvm, der overføres til Danmark, som dermed bliver ialt 1861 kvm større. Det nye areal tilfalder Tinglev kommune.

Til den planlagte restaurering af Tørring Mølle-komplekset modtog Vojens kommune fra Jyllands Kreditforening 50.000 kr. Projektet forventes at koste over 2 mill. kr. og omfatter såvel restaurering af Herredsfogedens Hus, møllerhuset som møllebygningen foruden arkæologiske undersøgelser.

Ministeriet for offentlige arbejder vil i de kommende tre år afsætte 93,7 mill. kr. til udbygning af veje i Sønderjylland herunder anlæg af nye omfartsveje ved Tønder, Gram og Burkal og bedre linieføring af hovedvej 8 fra Kruså til Tønder.

Der Nordschleswiger beklager i en leder den høflige danske udenomssnak omkring bestræbelser for en friere passage af den dansk-tyske grænse i lighed med den aftale, der fornylig blev truffet mellem Vest-Tyskland og Frankrig.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 26

Ladølund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.
Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Nørremarksvej 84, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33
Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Akieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Jydernes egen kreditforening...

JYLLANDS KREDITFORENING

6100 HADERSLEV: Astrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herningvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (06) 12 38 77
8260 ARHUS-VIBY J.: Borgvej 16
Tlf. (06) 14 88 00

ALM. BRAND AF 1792

TEGNER AL FORSIKRING

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldvej 10
Tlf. (04) 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. (04) 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. (04) 52 07 66

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:
H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.
Ekspeditionens adresse:
Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.
Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.
Jane Bossen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 6340 Kruså.
Redaktør: Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.
tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.
Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj-28. jull.
Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober-28. marts.
Skoleplan sendes.
Telefon (04) 42 18 48
Hans Jørgen Nielsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder - Aktiv deltagelse i udgravninger - Indsamling af folkeminder - Medvirken i udstillingsarbejde.
Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.
Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.
Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september
4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmlingsen

GRAM

KØLEANLÆG

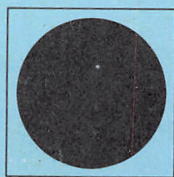
BRØDRENE GRAM 1/3 • VOJENS

Vi skaffer penge til huse

KD

Kreditforeningen
Danmark

Distrikt Sønderjylland.
Storegade 31, 1. Postbox 103.
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen Sydjylland